

οπαδός του Χομπς για να πιστεύει ότι θα εξακολουθούν να υπάρχουν στοιχεία εγωισμού και ιδιοτέλειας και ότι θα χρειάζεται κάποια μορφή κοινωνικού ελέγχου σε οποιαδήποτε μελλοντική κοινωνία. Ένας βαθμός καταναγκασμού και περιορισμού του ατόμου μέσω του νόμου, της διακυβέρνησης και πιο άτυπων μεθόδων φαίνεται να είναι μόνιμο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης μοίρας.

Επομένως, το όραμα του Marx για τον κομμουνισμό δεν είναι παρά ένα ουτοπικό όνειρο. Δεν είναι ένα σοβαρό πρόγραμμα αναδιοργάνωσης της κοινωνίας. Πουθενά δεν μαθαίνουμε πώς οι αλλοτριωμένοι άνθρωποι θα απαλλαγούν από την αλλοτρίωση. Θεωρείται απλώς ότι αυτό είναι μέρος της διαδικασίας της ανθρώπινης εξέλιξης και αποτέλεσμα μιας εξαγνιστικής εμπειρίας «επαναστατικής πράξης». Ο Plamenatz συνοψίζει πολύ ωραία αυτό το πρόβλημα όταν λέει: «Ο Marx, που έχει τόσο σημαντικά πράγματα να πει για την αλλοτρίωση, τα αίτια και τα συμπτώματά της, έχει ελάχιστα χρήσιμα πράγματα να μας πει για το πώς θα απαλλαγούμε από αυτήν»⁵⁵.

Δεν εννοούμε βέβαια ότι όποιος απορρίπτει τη μαρξιστική αντίληψη για την ιδανική κοινωνία και την ανθρώπινη φύση πρέπει συνεπώς να είναι ευχαριστημένος από την παρούσα κατάσταση των πραγμάτων. Οι μαρξιστές συχνά υποστηρίζουν ότι έτσι είναι. Στην πραγματικότητα όμως η φιλελεύθερη και η μη μαρξιστική σοσιαλιστική παράδοση σκέψης επιδεικνύουν μία μόνιμη φροντίδα για μεγαλύτερη οικονομική και κοινωνική δικαιοσύνη, για τη μείωση και την κατάργηση της φτώχειας, τη διατήρηση και την επέκταση των ατομικών και δημοκρατικών ελευθεριών απέναντι στις καταχρήσεις της κρατικής γραφειοκρατίας κτλ., χωρίς να παραλούν από την ιδέα ενός επίγειου παραδείσου που μας περιμένει στη στροφή του δρόμου.

55. Plamenatz, στο *Philosophy of Man*, σ. 172.

7

Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ: ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΑΜΕΣΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

ΘΑ ΑΡΧΙΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ της μαρξιστικής ανάλυσης της εκπαίδευσης παρουσιάζοντας σ' αυτό το κεφάλαιο τις λεγόμενες θεωρίες της «άμεσης αναπαραγωγής». Η εκπαίδευση, σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, συμβάλλει στην «αναπαραγωγή» ή τη διατήρηση του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος. Ορισμένες από αυτές τις θεωρίες της άμεσης αναπαραγωγής προϋποθέτουν μια οικονομική ντετερμινιστική αντίληψη της κοινωνίας. Άλλες –του Miliband παραδείγματος χάριν– έχουν πιο βολонταριστικό χαρακτήρα και τονίζουν ότι η άρχουσα τάξη διαμορφώνει την εκπαίδευση έτσι ώστε να εξυπηρετεί τους σκοπούς της. Τέλος, ορισμένες θεωρίες –ιδίως αυτή του Althusser– αν και φαινομενικά υιοθετούν την ιδέα της «σχετικής αυτονομίας» της εκπαίδευσης, στην πραγματικότητα δεν θεωρούν την εκπαίδευση ως τίποτε περισσότερο από ένα στοιχείο του «κρατικού μηχανισμού», που η βασική λειτουργία του είναι να διαιωνίζει τις καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις.

Τηρώντας τις αρχές που είχαμε διατυπώσει στην Εισαγωγή, δεν θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε όλα όσα έχουν γραφεί για την άμεση αναπαραγωγή, θα περιοριστούμε σ' αυτά που θεωρούμε ως τα σημαντικότερα παραδείγματα της θεωρίας, δηλαδή έργα στα οποία ο χαρακτήρας της θεωρίας της άμεσης αναπαραγωγής εκφράζεται με τη μεγαλύτερη σαφήνεια και περιεκτικότητα και/ή έργα που προσείλκυαν περισσότερο την προσοχή στο χώρο της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης.

οπαδός του Χομπς για να πιστεύει ότι θα εξακολουθούν να υπάρχουν στοιχεία εγωισμού και ιδιοτέλειας και ότι θα χρειάζεται κάποια μορφή κοινωνικού ελέγχου σε οποιαδήποτε μελλοντική κοινωνία. Ένας βαθμός καταναγκασμού και περιορισμού του ατόμου μέσω του νόμου, της διακυβέρνησης και πιο άτυπων μεθόδων φαίνεται να είναι μόνιμο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης μοίρας.

Επομένως, το όραμα του Marx για τον κομμουνισμό δεν είναι παρά ένα ουτοπικό όνειρο. Δεν είναι ένα σοβαρό πρόγραμμα αναδιοργάνωσης της κοινωνίας. Πουθενά δεν μαθαίνουμε πώς οι αλλοτριωμένοι άνθρωποι θα απαλλαγούν από την αλλοτρίωση. Θεωρείται απλώς ότι αυτό είναι μέρος της διαδικασίας της ανθρώπινης εξέλιξης και αποτέλεσμα μιας εξαγνιστικής εμπειρίας «επαναστατικής πράξης». Ο Plamenatz συνοψίζει πολύ ωραία αυτό το πρόβλημα όταν λέει: «Ο Marx, που έχει τόσο σημαντικά πράγματα να πει για την αλλοτρίωση, τα αίτια και τα συμπτώματά της, έχει ελάχιστα χρήσιμα πράγματα να μας πει για το πώς θα απαλλαγούμε από αυτήν»⁵⁵.

Δεν εννοούμε βέβαια ότι όποιος απορρίπτει τη μαρξιστική αντίληψη για την ιδανική κοινωνία και την ανθρώπινη φύση πρέπει συνεπώς να είναι ευχαριστημένος από την παρούσα κατάσταση των πραγμάτων. Οι μαρξιστές συχνά υποστηρίζουν ότι έτσι είναι. Στην πραγματικότητα όμως η φιλελεύθερη και η μη μαρξιστική σοσιαλιστική παράδοση σκέψης επιδεικνύουν μία μόνιμη φροντίδα για μεγαλύτερη οικονομική και κοινωνική δικαιοσύνη, για τη μείωση και την κατάργηση της φτώχειας, τη διατήρηση και την επέκταση των ατομικών και δημοκρατικών ελευθεριών απέναντι στις καταχρήσεις της κρατικής γραφειοκρατίας κτλ., χωρίς να παραλούν από την ιδέα ενός επίγειου παραδείσου που μας περιμένει στη στροφή του δρόμου.

55. Plamenatz, στο *Philosophy of Man*, σ. 172.

7

Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ: ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΑΜΕΣΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

ΘΑ ΑΡΧΙΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ της μαρξιστικής ανάλυσης της εκπαίδευσης παρουσιάζοντας σ' αυτό το κεφάλαιο τις λεγόμενες θεωρίες της «άμεσης αναπαραγωγής». Η εκπαίδευση, σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, συμβάλλει στην «αναπαραγωγή» ή τη διατήρηση του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος. Ορισμένες από αυτές τις θεωρίες της άμεσης αναπαραγωγής προϋποθέτουν μια οικονομική ντετερμινιστική αντίληψη της κοινωνίας. Άλλες –του Miliband παραδείγματος χάριν– έχουν πιο βολонταριστικό χαρακτήρα και τονίζουν ότι η άρχουσα τάξη διαμορφώνει την εκπαίδευση έτσι ώστε να εξυπηρετεί τους σκοπούς της. Τέλος, ορισμένες θεωρίες –ιδίως αυτή του Althusser– αν και φαινομενικά υιοθετούν την ιδέα της «σχετικής αυτονομίας» της εκπαίδευσης, στην πραγματικότητα δεν θεωρούν την εκπαίδευση ως τίποτε περισσότερο από ένα στοιχείο του «κρατικού μηχανισμού», που η βασική λειτουργία του είναι να διαιωνίζει τις καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις.

Τηρώντας τις αρχές που είχαμε διατυπώσει στην Εισαγωγή, δεν θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε όλα όσα έχουν γραφεί για την άμεση αναπαραγωγή, θα περιοριστούμε σ' αυτά που θεωρούμε ως τα σημαντικότερα παραδείγματα της θεωρίας, δηλαδή έργα στα οποία ο χαρακτήρας της θεωρίας της άμεσης αναπαραγωγής εκφράζεται με τη μεγαλύτερη σαφήνεια και περιεκτικότητα και/ή έργα που προσείλκυσαν περισσότερο την προσοχή στο χώρο της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης.

S. BOWLES ΚΑΙ H. GINTIS

Το έργο των Bowles και Gintis *Schooling in Capitalist America* (Η εκπαίδευση στην καπιταλιστική Αμερική) είναι ένα εξαιρετικό βιβλίο για να αρχίσουμε την παρουσίαση των μαρξιστικών απόψεων για την εκπαίδευση, τόσο επειδή περιέχει σχεδόν όλες τις σημαντικές ιδέες και έννοιες που χαρακτηρίζουν αυτήν τη σχολή σκέψης, όσο και επειδή είναι γραμμένο με μεγάλη σαφήνεια. Από το βιβλίο λείπει η παραμορφωτική εξειδικευμένη φρασεολογία και το στρυφνό ύφος που χαρακτηρίζουν τόσα έργα της σύγχρονης κοινωνιολογίας.

Η βασική ιδέα του βιβλίου είναι ότι δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την εκπαίδευση ανεξάρτητα από την κοινωνία της οποίας αποτελεί τμήμα. Αντίθετα, η εκπαίδευση είναι συνδεδεμένη με τους θεμελιώδεις οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς της κοινωνίας. Αυτό, υποστηρίζουν οι Bowles και Gintis, ισχύει τόσο για τις «καπιταλιστικές» κοινωνίες της Δύσης όσο και για τις κοινωνίες του «κρατικού σοσιαλισμού» στην Ανατολική Ευρώπη, όπως η Ρωσία (και πιστεύουν πως από ορισμένες απόψεις τα οικονομικά συστήματα του καπιταλισμού και του κρατικού σοσιαλισμού είναι παρόμοια και συγκεκριμένα έχουν ομοιότητες «όσον αφορά τους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου στη σφαίρα της οικονομίας»).¹ Επικεντρώνουν όμως την προσοχή τους κυρίως στη δυτική καπιταλιστική κοινωνία και ειδικότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η εκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες, υποστηρίζουν, χρησιμεύει στη διαιώνιση ή την «αναπαραγωγή» του καπιταλιστικού συστήματος. Είναι ένας από τους πολλούς κοινωνικούς θεσμούς που διατηρούν ή ενισχύουν το υπάρχον κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς. Γι' αυτόν το λόγο η εκπαίδευση δεν μπορεί να λειτουργήσει ως δύναμη κοινωνικής αλλαγής προάγοντας την ισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη. Όπως λένε οι Bowles και Gintis: «η εκπαίδευση και η κρατική πολιτική είναι σχετικά ανί-

σχυρες να επιλύσουν τα κοινωνικά προβλήματα μέσα στο πλαίσιο μιας καπιταλιστικής οικονομίας»². Όποιος πιστεύει ότι η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων έχει «ελλιπή αντίληψη του οικονομικού συστήματος»³. Μόνο μέσα από μια ανάλυση του αμερικανικού καπιταλισμού «μπορεί κανείς να κατανοήσει τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος των ΗΠΑ»⁴. «Η καπιταλιστική οικονομία», λέει ο τίτλος του Κεφαλαίου 3, είναι «η ρίζα του προβλήματος».

ΤΟ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

Οι Bowles και Gintis θεωρούν επομένως απαραίτητο να περιγράψουν τα κυριότερα χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού συστήματος και οι κυριότερες παρατηρήσεις τους συνοψίζονται στην αρχή του Κεφαλαίου 3.

«Η οικονομία των ΗΠΑ» λένε «είναι ένα τυπικά ολοκληρωτικό σύστημα, στο οποίο οι πράξεις της μεγάλης πλειοψηφίας (των εργαζομένων) ελέγχονται από μια μικρή μειοψηφία (τους ιδιοκτήτες και τους διαχειριστές/μάνατζερς)»⁵. Αυτό αντιφάσκει με το πολιτικό σύστημα της χώρας, που είναι «τυπικά δημοκρατικό». (Θα σχολιάσουμε αυτή την ταύτιση του «ολοκληρωτικού» με το «αντιδημοκρατικό» πιο κάτω σ' αυτό το κεφάλαιο). «Η αντιδημοκρατική δομή της οικονομικής ζωής στις ΗΠΑ» συνεχίζουν «μπορεί να αναχθεί άμεσα στην κινητήρια δύναμη του καπιταλιστικού συστήματος: την αναζήτηση του κέρδους»⁶. Η αναζήτηση του κέρδους, ή της υπεραξίας όπως επίσης ονομάζεται, προϋποθέτει την «απομύζηση από τους εργάτες όσο το δυνατόν περισσότερης εργασίας με αντάλλαγμα τις χαμηλότερες δυνατές αμοιβές»⁷. Αυτό φυσικά προκαλεί συ-

2. *ό.π.*, σ. 20.3. *ό.π.*, σ. 53.4. *ό.π.*, σ. 53.5. *ό.π.*, σ. 54.6. *ό.π.*, σ. 54.7. *ό.π.*, σ. 54.1. S. Bowles και H. Gintis, *Schooling in Capitalist America* (Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1976), σ. 57.

S. BOWLES ΚΑΙ H. GINTIS

Το έργο των Bowles και Gintis *Schooling in Capitalist America* (Η εκπαίδευση στην καπιταλιστική Αμερική) είναι ένα εξαιρετικό βιβλίο για να αρχίσουμε την παρουσίαση των μαρξιστικών απόψεων για την εκπαίδευση, τόσο επειδή περιέχει σχεδόν όλες τις σημαντικές ιδέες και έννοιες που χαρακτηρίζουν αυτήν τη σχολή σκέψης, όσο και επειδή είναι γραμμένο με μεγάλη σαφήνεια. Από το βιβλίο λείπει η παραμορφωτική εξειδικευμένη φρασεολογία και το στρυφνό ύφος που χαρακτηρίζουν τόσα έργα της σύγχρονης κοινωνιολογίας.

Η βασική ιδέα του βιβλίου είναι ότι δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την εκπαίδευση ανεξάρτητα από την κοινωνία της οποίας αποτελεί τμήμα. Αντίθετα, η εκπαίδευση είναι συνδεδεμένη με τους θεμελιώδεις οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς της κοινωνίας. Αυτό, υποστηρίζουν οι Bowles και Gintis, ισχύει τόσο για τις «καπιταλιστικές» κοινωνίες της Δύσης όσο και για τις κοινωνίες του «κρατικού σοσιαλισμού» στην Ανατολική Ευρώπη, όπως η Ρωσία (και πιστεύουν πως από ορισμένες απόψεις τα οικονομικά συστήματα του καπιταλισμού και του κρατικού σοσιαλισμού είναι παρόμοια και συγκεκριμένα έχουν ομοιότητες «όσον αφορά τους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου στη σφαίρα της οικονομίας»).¹ Επικεντρώνουν όμως την προσοχή τους κυρίως στη δυτική καπιταλιστική κοινωνία και ειδικότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η εκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες, υποστηρίζουν, χρησιμεύει στη διαιώνιση ή την «αναπαραγωγή» του καπιταλιστικού συστήματος. Είναι ένας από τους πολλούς κοινωνικούς θεσμούς που διατηρούν ή ενισχύουν το υπάρχον κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς. Γι' αυτόν το λόγο η εκπαίδευση δεν μπορεί να λειτουργήσει ως δύναμη κοινωνικής αλλαγής προάγοντας την ισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη. Όπως λένε οι Bowles και Gintis: «η εκπαίδευση και η κρατική πολιτική είναι σχετικά ανί-

σχυρες να επιλύσουν τα κοινωνικά προβλήματα μέσα στο πλαίσιο μιας καπιταλιστικής οικονομίας»². Όποιος πιστεύει ότι η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων έχει «ελλιπή αντίληψη του οικονομικού συστήματος»³. Μόνο μέσα από μια ανάλυση του αμερικανικού καπιταλισμού «μπορεί κανείς να κατανοήσει τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος των ΗΠΑ»⁴. «Η καπιταλιστική οικονομία», λέει ο τίτλος του Κεφαλαίου 3, είναι «η ρίζα του προβλήματος».

ΤΟ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

Οι Bowles και Gintis θεωρούν επομένως απαραίτητο να περιγράψουν τα κυριότερα χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού συστήματος και οι κυριότερες παρατηρήσεις τους συνοψίζονται στην αρχή του Κεφαλαίου 3.

«Η οικονομία των ΗΠΑ» λένε «είναι ένα τυπικά ολοκληρωτικό σύστημα, στο οποίο οι πράξεις της μεγάλης πλειοψηφίας (των εργαζομένων) ελέγχονται από μια μικρή μειοψηφία (τους ιδιοκτήτες και τους διαχειριστές/μάντζερς)»⁵. Αυτό αντιφάσκει με το πολιτικό σύστημα της χώρας, που είναι «τυπικά δημοκρατικό». (Θα σχολιάσουμε αυτή την ταύτιση του «ολοκληρωτικού» με το «αντιδημοκρατικό» πιο κάτω σ' αυτό το κεφάλαιο). «Η αντιδημοκρατική δομή της οικονομικής ζωής στις ΗΠΑ» συνεχίζουν «μπορεί να αναχθεί άμεσα στην κινητήρια δύναμη του καπιταλιστικού συστήματος: την αναζήτηση του κέρδους»⁶. Η αναζήτηση του κέρδους, ή της υπεραξίας όπως επίσης ονομάζεται, προϋποθέτει την «απομύζηση από τους εργάτες όσο το δυνατόν περισσότερης εργασίας με αντάλλαγμα τις χαμηλότερες δυνατές αμοιβές»⁷. Αυτό φυσικά προκαλεί συ-

2. *ό.π.*, σ. 20.3. *ό.π.*, σ. 53.4. *ό.π.*, σ. 53.5. *ό.π.*, σ. 54.6. *ό.π.*, σ. 54.7. *ό.π.*, σ. 54.1. S. Bowles και H. Gintis, *Schooling in Capitalist America* (Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1976), σ. 57.

γκρούσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές της βιομηχανίας. Σ' αυτές τις συγκρούσεις όμως οι καπιταλιστές έχουν κατά κανόνα τον έλεγχο της κατάστασης. Πρώτα και κύρια, αυτό συμβαίνει εξαιτίας «των σχέσεων αγοράς και ιδιοκτησίας του καπιταλισμού» όπου βρίσκουμε «την ιδιαίτερα άνιση κατανομή της ιδιοκτησίας των παραγωγικών και χρηματοδοτικών πόρων». Αυτή η άνιση κατανομή της ιδιοκτησίας προσφέρει τον έλεγχο των οικονομικών δραστηριοτήτων στους ιδιοκτήτες και τους διαχειριστές και «δημιουργεί σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας μέσα στα όρια της καπιταλιστικής επιχείρησης»⁸.

Παρ' όλα αυτά, η θέση ισχύος των ιδιοκτητών και των διαχειριστών δεν είναι εξασφαλισμένη· μπορεί να απειληθεί από την πιθανή ενότητα των εργατών. Η κυριαρχία των καπιταλιστών ωστόσο διατηρείται ή αναπαράγεται με διάφορους τρόπους.⁹ Πρώτα πρώτα, από την ύπαρξη ενός αποθέματος ανέργων που αδυνατίζει τη διαπραγματευτική θέση των εργατών και που είναι, σύμφωνα με τους Bowles και Gintis, άλλη μια όψη των «σχέσεων αγοράς και ιδιοκτησίας» του καπιταλισμού. Η εκπαίδευση, υποστηρίζουν, συντελεί στη διατήρηση αυτού του αποθέματος. Δεύτερον, υπάρχει η «άμεση άσκηση βίας» μέσω της χρησιμοποίησης «της αστυνομικής εξουσίας του κράτους» και της ψήφισης αντισυνδικαλιστικής νομοθεσίας. Οι Bowles και Gintis επισημαίνουν ωστόσο ότι «ενάντια σ' αυτήν ακριβώς τη λύση έδωσαν οι εργάτες τις μεγαλύτερες μάχες τους και πέτυχαν μερικές σημαντικές νίκες κατά τη διάρκεια του περασμένου αιώνα»¹⁰. Αλλά η χρήση τέτοιας βίας μπορεί έτσι κι αλλιώς να φέρει τα αντίθετα αποτελέσματα. Η μακροπρόθεσμη επιτυχία του συστήματος εξαρτάται (1) «από την ευρεία αποδοχή μιας ιδεολογίας που να δικαιώνει το κοινωνικό καθεστώς» και (2) από ένα σύνολο «κοινωνικών σχέσεων που

8. ό.π., σ. 55.

9. Η διαδικασία αναπαραγωγής ορίζεται από τους Bowles και Gintis ως οι μηχανισμοί εκείνοι που «συντηρούν και επεκτείνουν τα κυρίαρχα μοντέλα ισχύος και προνομίων», ό.π., σ. 126.

10. ό.π., σ. 55.

προσδίδουν εγκυρότητα στην ιδεολογία μέσω της καθημερινής εμπειρίας και συγχρόνως διασπούν τους εξουσιαζόμενους σε ομάδες που είτε αγνοούν είτε ανταγωνίζονται η μία την άλλη»¹¹. Με άλλα λόγια, δεν αρκεί απλώς να έχουν οι άνθρωποι ορισμένες πεποιθήσεις σχετικά με την ορ-

11. ό.π., σ. 55. Η έννοια της ιδεολογίας είναι ένας από τους ευρύτερα χρησιμοποιούμενους και πιο σύνθετους όρους του μαρξιστικού λεξιλογίου. Δυστυχώς, είναι τόσο πολλά τα νοήματα που συνδέονται μ' αυτό τον όρο, που δεν είναι πάντα σαφές ποια χρησιμοποιούνται κάθε φορά. Μερικές φορές, παραδείγματος χάριν, η λέξη χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει ένα λίγο πολύ συγκροτημένο σύνολο ιδεών σχετικά με την κοινωνία γενικότερα ή με ένα μόνο τμήμα της. Συχνότερα, ο όρος υπονοεί ότι οι ιδέες εξυπηρετούν τα ιδιαίτερα συμφέροντα μιας ομάδας ή μιας τάξης στην κοινωνία. Σε άλλες περιπτώσεις αφήνεται να εννοηθεί ότι η εικόνα του κόσμου που εκπροσωπείται από μια ιδεολογία είναι ανεπαρκής. Η ανεπάρκεια αυτή λειτουργεί προς το συμφέρον μιας ομάδας ή μιας τάξης. Μια ερμηνεία της έννοιας της ανεπάρκειας είναι ο ισχυρισμός ότι οι ιδεολογίες αποκαλύπτουν κάτι αληθές για την κοινωνία αλλά συγχρόνως αποκρύπτουν κάτι που είναι επίσης αληθές. Παραδείγματος χάριν, η περιγραφή της Βρετανίας ως μιας ελεύθερης κοινωνίας όπου τα ατομικά δικαιώματα προστατεύονται από το νόμο είναι αληθής· η εικόνα αυτή όμως παραλείπει να αναφέρει ότι οι εργοδότες κατέχουν σε μεγάλο βαθμό εξουσία πάνω στους εργαζομένους καθώς και ότι ο νόμος υποστηρίζει επίσης έναν ιδιοκτήτη που πουλάει την ιδιοκτησία του και σπρώχνει ανθρώπους στην ανεργία.

Λόγω της ποικιλίας των χρήσεων αυτού του όρου, η φράση ότι οι ιδεολογίες καθορίζουν την εκπαίδευση μπορεί να επιδεχθεί ερμηνείες που να διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Με τον ίδιο τρόπο, όταν οι μαρξιστές λένε ότι η εκπαίδευση μεταδίδει ιδεολογίες, αυτό θα μπορούσε να σημαίνει μόνο ότι «η εκπαίδευση μεταδίδει ιδέες» ή ότι «η εκπαίδευση δίνει μια ανεπαρκή και ταξικά μεροληπτική εικόνα της κοινωνίας».

Η πιο ενδιαφέρουσα ίσως ιδέα που σχετίζεται με την ιδεολογία είναι η διαλεκτική σχέση ιδεών και κοινωνίας. Οι ιδεολογίες, λένε, δημιουργούνται βάσει των εμπειριών των ανθρώπων από τη ζωή. Η εμπειρία όμως δομείται από τις ιδεολογίες. Η σημαντικότερη πλευρά της ζωής, στη μαρξιστική σκέψη, είναι οι σχέσεις που δημιουργούν οι άνθρωποι κατά την παραγωγή. Στην καπιταλιστική κοινωνία πολλές πλευρές της ζωής ενός εργαζομένου υπαγορεύονται από τον ιδιοκτήτη. Οι ιδιοκτήτες οργανώνουν τις εργασιακές πρακτικές σύμφωνα με τη δική τους ιδεολογία. Γι' αυτόν το λόγο η καθημερινή εμπειρία του εργαζομένου διαπλάθεται από την ιδεολογία του εργοδότη. Οι ιδέες του ιδιοκτήτη

γκρούσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές της βιομηχανίας. Σ' αυτές τις συγκρούσεις όμως οι καπιταλιστές έχουν κατά κανόνα τον έλεγχο της κατάστασης. Πρώτα και κύρια, αυτό συμβαίνει εξαιτίας «των σχέσεων αγοράς και ιδιοκτησίας του καπιταλισμού» όπου βρίσκουμε «την ιδιαίτερα άνιση κατανομή της ιδιοκτησίας των παραγωγικών και χρηματοδοτικών πόρων». Αυτή η άνιση κατανομή της ιδιοκτησίας προσφέρει τον έλεγχο των οικονομικών δραστηριοτήτων στους ιδιοκτήτες και τους διαχειριστές και «δημιουργεί σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας μέσα στα όρια της καπιταλιστικής επιχείρησης»⁸.

Παρ' όλα αυτά, η θέση ισχύος των ιδιοκτητών και των διαχειριστών δεν είναι εξασφαλισμένη· μπορεί να απειληθεί από την πιθανή ενότητα των εργατών. Η κυριαρχία των καπιταλιστών ωστόσο διατηρείται ή αναπαράγεται με διάφορους τρόπους.⁹ Πρώτα πρώτα, από την ύπαρξη ενός αποθέματος ανέργων που αδυνατίζει τη διαπραγματευτική θέση των εργατών και που είναι, σύμφωνα με τους Bowles και Gintis, άλλη μια όψη των «σχέσεων αγοράς και ιδιοκτησίας» του καπιταλισμού. Η εκπαίδευση, υποστηρίζουν, συντελεί στη διατήρηση αυτού του αποθέματος. Δεύτερον, υπάρχει η «άμεση άσκηση βίας» μέσω της χρησιμοποίησης «της αστυνομικής εξουσίας του κράτους» και της ψήφισης αντισυνδικαλιστικής νομοθεσίας. Οι Bowles και Gintis επισημαίνουν ωστόσο ότι «ενάντια σ' αυτήν ακριβώς τη λύση έδωσαν οι εργάτες τις μεγαλύτερες μάχες τους και πέτυχαν μερικές σημαντικές νίκες κατά τη διάρκεια του περασμένου αιώνα»¹⁰. Αλλά η χρήση τέτοιας βίας μπορεί έτσι κι αλλιώς να φέρει τα αντίθετα αποτελέσματα. Η μακροπρόθεσμη επιτυχία του συστήματος εξαρτάται (1) «από την ευρεία αποδοχή μιας ιδεολογίας που να δικαιώνει το κοινωνικό καθεστώς» και (2) από ένα σύνολο «κοινωνικών σχέσεων που

8. ό.π., σ. 55.

9. Η διαδικασία αναπαραγωγής ορίζεται από τους Bowles και Gintis ως οι μηχανισμοί εκείνοι που «συντηρούν και επεκτείνουν τα κυρίαρχα μοντέλα ισχύος και προνομίων», ό.π., σ. 126.

10. ό.π., σ. 55.

προσδίδουν εγκυρότητα στην ιδεολογία μέσω της καθημερινής εμπειρίας και συγχρόνως διασπούν τους εξουσιαζόμενους σε ομάδες που είτε αγνοούν είτε ανταγωνίζονται η μία την άλλη»¹¹. Με άλλα λόγια, δεν αρκεί απλώς να έχουν οι άνθρωποι ορισμένες πεποιθήσεις σχετικά με την ορ-

11. ό.π., σ. 55. Η έννοια της ιδεολογίας είναι ένας από τους ευρύτερα χρησιμοποιούμενους και πιο σύνθετους όρους του μαρξιστικού λεξιλογίου. Δυστυχώς, είναι τόσο πολλά τα νοήματα που συνδέονται μ' αυτό τον όρο, που δεν είναι πάντα σαφές ποια χρησιμοποιούνται κάθε φορά. Μερικές φορές, παραδείγματος χάριν, η λέξη χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει ένα λίγο πολύ συγκροτημένο σύνολο ιδεών σχετικά με την κοινωνία γενικότερα ή με ένα μόνο τμήμα της. Συχνότερα, ο όρος υπονοεί ότι οι ιδέες εξυπηρετούν τα ιδιαίτερα συμφέροντα μιας ομάδας ή μιας τάξης στην κοινωνία. Σε άλλες περιπτώσεις αφήνεται να εννοηθεί ότι η εικόνα του κόσμου που εκπροσωπείται από μια ιδεολογία είναι ανεπαρκής. Η ανεπάρκεια αυτή λειτουργεί προς το συμφέρον μιας ομάδας ή μιας τάξης. Μια ερμηνεία της έννοιας της ανεπάρκειας είναι ο ισχυρισμός ότι οι ιδεολογίες αποκαλύπτουν κάτι αληθές για την κοινωνία αλλά συγχρόνως αποκρύπτουν κάτι που είναι επίσης αληθές. Παραδείγματος χάριν, η περιγραφή της Βρετανίας ως μιας ελεύθερης κοινωνίας όπου τα ατομικά δικαιώματα προστατεύονται από το νόμο είναι αληθής· η εικόνα αυτή όμως παραλείπει να αναφέρει ότι οι εργοδότες κατέχουν σε μεγάλο βαθμό εξουσία πάνω στους εργαζομένους καθώς και ότι ο νόμος υποστηρίζει επίσης έναν ιδιοκτήτη που πουλάει την ιδιοκτησία του και σπρώχνει ανθρώπους στην ανεργία.

Λόγω της ποικιλίας των χρήσεων αυτού του όρου, η φράση ότι οι ιδεολογίες καθορίζουν την εκπαίδευση μπορεί να επιδεχθεί ερμηνείες που να διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Με τον ίδιο τρόπο, όταν οι μαρξιστές λένε ότι η εκπαίδευση μεταδίδει ιδεολογίες, αυτό θα μπορούσε να σημαίνει μόνο ότι «η εκπαίδευση μεταδίδει ιδέες» ή ότι «η εκπαίδευση δίνει μια ανεπαρκή και ταξικά μεροληπτική εικόνα της κοινωνίας».

Η πιο ενδιαφέρουσα ίσως ιδέα που σχετίζεται με την ιδεολογία είναι η διαλεκτική σχέση ιδεών και κοινωνίας. Οι ιδεολογίες, λένε, δημιουργούνται βάσει των εμπειριών των ανθρώπων από τη ζωή. Η εμπειρία όμως δομείται από τις ιδεολογίες. Η σημαντικότερη πλευρά της ζωής, στη μαρξιστική σκέψη, είναι οι σχέσεις που δημιουργούν οι άνθρωποι κατά την παραγωγή. Στην καπιταλιστική κοινωνία πολλές πλευρές της ζωής ενός εργαζομένου υπαγορεύονται από τον ιδιοκτήτη. Οι ιδιοκτήτες οργανώνουν τις εργασιακές πρακτικές σύμφωνα με τη δική τους ιδεολογία. Γι' αυτόν το λόγο η καθημερινή εμπειρία του εργαζομένου διαπλάθεται από την ιδεολογία του εργοδότη. Οι ιδέες του ιδιοκτήτη

θότητα του συστήματος, αλλά πρέπει και να έχουν εθιστεί σε κοινωνικές σχέσεις που ενισχύουν αυτές τις πεποιθήσεις ή τις κάνουν να φαίνονται λογικές ή ρεαλιστικές.

Στο αμερικανικό καπιταλιστικό σύστημα την «ιδεολογία» την παρέχει η «τεχνοκρατική-αξιοκρατική» θεωρία (για την οποία θα πούμε περισσότερα λίγο πιο κάτω)· και το σύνολο των «κοινωνικών σχέσεων» είναι οι «εργασιακές κοινωνικές σχέσεις» που απαντώνται στο εταιρικό (corporate) καπιταλιστικό σύστημα. Το κυριότερο χαρακτηριστικό αυτών των εργασιακών κοινωνικών σχέσεων είναι ότι τα άτομα δεν ελέγχουν σχεδόν καθόλου τη λήψη αποφάσεων και τις εργασιακές δραστηριότητες. Υπάρχει, πρώτον, ένας ιεραρχικός καταμερισμός της εργασίας, δηλαδή «ο έλεγχος των εργασιακών δραστηριοτήτων είναι καταμερισμένος σε κατακόρυφα στρώματα αυξανόμενης εξουσίας με την απόλυτη εξουσία να βρίσκεται σχεδόν αποκλειστικά στην κορυφή της πυραμίδας, στα χέρια των ιδιοκτητών και των διαχειριστών»¹². Δεύτερον, υπάρχει ένα σύστημα «γραφειοκρατικής εξουσίας» στο οποίο «οι δραστηριότητες ελέγχονται από κανόνες που εκδίδονται από τη διοίκηση»¹³. Στην ουσία, αυτό σημαίνει ότι ο έλεγχος της παραγωγικής διαδικασίας δεν είναι στα χέρια των ίδιων των παραγωγών, αλλά των «μη εργαζομένων», δηλαδή των ιδιοκτητών και των διαχειριστών.

Αυτοί είναι λοιπόν οι τρόποι με τους οποίους διαιωνίζονται ή αναπαράγονται «οι ταξικές και εξουσιαστικές σχέσεις της οικονομικής ζωής». Οι

πραγματοποιούνται στην καθημερινή δραστηριότητα και μπορεί να γίνουν μέρος της λογικής του εργαζομένου. Οι εκπαιδευτικές ιδεολογίες περιέχουν ιδέες για τον άνθρωπο και την κοινωνία που είναι προϊόν των ταξικών σχέσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας. Οι ιδέες αυτές, που προέρχονται από τη βάση, περιορίζουν το είδος των εξελίξεων που μπορεί να υποστεί η εκπαίδευση. Η έννοια της ιδεολογίας μπορεί έτσι να δώσει στους μαρξιστές έναν τρόπο να υποστηρίζουν ότι η οικονομική βάση καθορίζει το εκπαιδευτικό σύστημα, αν όχι στις λεπτομέρειες, τουλάχιστον σε γενικές γραμμές.

12. ό.π., σ. 61.

13. ό.π., σ. 61.

Bowles και Gintis συνεχίζουν λέγοντας ότι έχουν πολύ σημαντικές συνέπειες όσον αφορά (1) την οικονομική ανισότητα –πέρα και πάνω από όσα ειπώθηκαν ως τώρα– και (2) την προσωπική ανάπτυξη του κάθε ανθρώπου.

Λέγοντας οικονομική ανισότητα, οι Bowles και Gintis εννοούν τις ανισότητες στην κατανομή του εισοδήματος, του πλούτου και των επαγγελματικών ευκαιριών που, όπως υποστηρίζουν, οφείλονται στην ταξική δομή ή τους θεσμούς της ιδιοκτησίας και της αγοράς του καπιταλισμού και που, όπως έχουμε παρατηρήσει, ενσωματώνουν κάποιες καίριες ανισότητες. Υποστηρίζουν ότι η πρόσβαση σ' ένα επάγγελμα εξαρτάται περισσότερο από την κοινωνική τάξη, την ηλικία, το φύλο, τη φυλή κτλ. του ατόμου, παρά από το ταλέντο, την ικανότητα, τα τυπικά προσόντα και την επαγγελματική εμπειρία – πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με την «τεχνοκρατική-αξιοκρατική» ιδεολογία. Όσον αφορά την προσωπική ανάπτυξη, οι Bowles και Gintis πιστεύουν ότι η καπιταλιστική επιχείρηση είναι εχθρική απέναντι σ' αυτή την ανάπτυξη του εαυτού.

Υποστηρίζουμε [λένε] ότι η φύση της δουλειάς είναι θεμελιώδης καθοριστικός παράγοντας της προσωπικής ανάπτυξης· κεντρικό ρόλο παίζει σε ποιο βαθμό οι εργάτες ελέγχουν το σχεδιασμό, τη λήψη αποφάσεων και την εκτέλεση της παραγωγής και των καθηκόντων τους, καθώς και το αν έχουν επαρκή αυτονομία για να εκφράζουν τις δημιουργικές τους ανάγκες και ικανότητες. Στην καπιταλιστική κοινωνία (λόγω της λειτουργίας των δυνάμεων που σκιαγραφήσαμε...) η δουλειά των περισσότερων ανθρώπων δεν έχει αυτές τις ιδιότητες.¹⁴

Η εργασία, επομένως, είναι «αλλοτριωμένη»· και οι Bowles και Gintis τονίζουν ότι αυτό δεν είναι αποτέλεσμα της σύγχρονης τεχνολογίας, αλλά οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η σύγχρονη τεχνολογία στις ταξικά βασισμένες «παραγωγικές σχέσεις».

14. ό.π., σσ. 68-69.

θότητα του συστήματος, αλλά πρέπει και να έχουν εθιστεί σε κοινωνικές σχέσεις που ενισχύουν αυτές τις πεποιθήσεις ή τις κάνουν να φαίνονται λογικές ή ρεαλιστικές.

Στο αμερικανικό καπιταλιστικό σύστημα την «ιδεολογία» την παρέχει η «τεχνοκρατική-αξιοκρατική» θεωρία (για την οποία θα πούμε περισσότερα λίγο πιο κάτω)· και το σύνολο των «κοινωνικών σχέσεων» είναι οι «εργασιακές κοινωνικές σχέσεις» που απαντώνται στο εταιρικό (corporate) καπιταλιστικό σύστημα. Το κυριότερο χαρακτηριστικό αυτών των εργασιακών κοινωνικών σχέσεων είναι ότι τα άτομα δεν ελέγχουν σχεδόν καθόλου τη λήψη αποφάσεων και τις εργασιακές δραστηριότητες. Υπάρχει, πρώτον, ένας ιεραρχικός καταμερισμός της εργασίας, δηλαδή «ο έλεγχος των εργασιακών δραστηριοτήτων είναι καταμερισμένος σε κατακόρυφα στρώματα αυξανόμενης εξουσίας με την απόλυτη εξουσία να βρίσκεται σχεδόν αποκλειστικά στην κορυφή της πυραμίδας, στα χέρια των ιδιοκτητών και των διαχειριστών»¹². Δεύτερον, υπάρχει ένα σύστημα «γραφειοκρατικής εξουσίας» στο οποίο «οι δραστηριότητες ελέγχονται από κανόνες που εκδίδονται από τη διοίκηση»¹³. Στην ουσία, αυτό σημαίνει ότι ο έλεγχος της παραγωγικής διαδικασίας δεν είναι στα χέρια των ίδιων των παραγωγών, αλλά των «μη εργαζομένων», δηλαδή των ιδιοκτητών και των διαχειριστών.

Αυτοί είναι λοιπόν οι τρόποι με τους οποίους διαιωνίζονται ή αναπαράγονται «οι ταξικές και εξουσιαστικές σχέσεις της οικονομικής ζωής». Οι

πραγματοποιούνται στην καθημερινή δραστηριότητα και μπορεί να γίνουν μέρος της λογικής του εργαζομένου. Οι εκπαιδευτικές ιδεολογίες περιέχουν ιδέες για τον άνθρωπο και την κοινωνία που είναι προϊόν των ταξικών σχέσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας. Οι ιδέες αυτές, που προέρχονται από τη βάση, περιορίζουν το είδος των εξελίξεων που μπορεί να υποστεί η εκπαίδευση. Η έννοια της ιδεολογίας μπορεί έτσι να δώσει στους μαρξιστές έναν τρόπο να υποστηρίζουν ότι η οικονομική βάση καθορίζει το εκπαιδευτικό σύστημα, αν όχι στις λεπτομέρειες, τουλάχιστον σε γενικές γραμμές.

12. ό.π., σ. 61.

13. ό.π., σ. 61.

Bowles και Gintis συνεχίζουν λέγοντας ότι έχουν πολύ σημαντικές συνέπειες όσον αφορά (1) την οικονομική ανισότητα –πέρα και πάνω από όσα ειπώθηκαν ως τώρα– και (2) την προσωπική ανάπτυξη του κάθε ανθρώπου.

Λέγοντας οικονομική ανισότητα, οι Bowles και Gintis εννοούν τις ανισότητες στην κατανομή του εισοδήματος, του πλούτου και των επαγγελματικών ευκαιριών που, όπως υποστηρίζουν, οφείλονται στην ταξική δομή ή τους θεσμούς της ιδιοκτησίας και της αγοράς του καπιταλισμού και που, όπως έχουμε παρατηρήσει, ενσωματώνουν κάποιες καίριες ανισότητες. Υποστηρίζουν ότι η πρόσβαση σ' ένα επάγγελμα εξαρτάται περισσότερο από την κοινωνική τάξη, την ηλικία, το φύλο, τη φυλή κτλ. του ατόμου, παρά από το ταλέντο, την ικανότητα, τα τυπικά προσόντα και την επαγγελματική εμπειρία – πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με την «τεχνοκρατική-αξιοκρατική» ιδεολογία. Όσον αφορά την προσωπική ανάπτυξη, οι Bowles και Gintis πιστεύουν ότι η καπιταλιστική επιχείρηση είναι εχθρική απέναντι σ' αυτή την ανάπτυξη του εαυτού.

Υποστηρίζουμε [λένε] ότι η φύση της δουλειάς είναι θεμελιώδης καθοριστικός παράγοντας της προσωπικής ανάπτυξης· κεντρικό ρόλο παίζει σε ποιο βαθμό οι εργάτες ελέγχουν το σχεδιασμό, τη λήψη αποφάσεων και την εκτέλεση της παραγωγής και των καθηκόντων τους, καθώς και το αν έχουν επαρκή αυτονομία για να εκφράζουν τις δημιουργικές τους ανάγκες και ικανότητες. Στην καπιταλιστική κοινωνία (λόγω της λειτουργίας των δυνάμεων που σκιαγραφήσαμε...) η δουλειά των περισσότερων ανθρώπων δεν έχει αυτές τις ιδιότητες.¹⁴

Η εργασία, επομένως, είναι «αλλοτριωμένη»· και οι Bowles και Gintis τονίζουν ότι αυτό δεν είναι αποτέλεσμα της σύγχρονης τεχνολογίας, αλλά οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η σύγχρονη τεχνολογία στις ταξικά βασισμένες «παραγωγικές σχέσεις».

14. ό.π., σσ. 68-69.

Η συμβολή της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή

Η θέση της εκπαίδευσης σ' αυτό το σχήμα είναι η ακόλουθη. Όπως μόλις είδαμε, η κυριαρχία της τάξης των καπιταλιστών πρέπει να διατηρείται ή να αναπαράγεται λόγω του κινδύνου μιας πιθανής αντίδρασης εκ μέρους ενός ενωμένου κινήματος των εργαζομένων. Η εκπαίδευση είναι ένα από τα μέσα με τα οποία επιτυγχάνεται αυτό. Όπως λένε οι Bowles και Gintis: «Το εκπαιδευτικό σύστημα είναι αναπόσπαστο στοιχείο της αναπαραγωγής της κυρίαρχης ταξικής δομής της κοινωνίας»¹⁵.

Αυτό το κάνει με δύο κυρίως τρόπους: πρώτον, δικαιολογεί ή νομιμοποιεί την ταξική δομή και την ανισότητα καλλιεργώντας την πεποίθηση ότι η οικονομική επιτυχία εξαρτάται ουσιαστικά από το αν έχει κανείς ικανότητες και την απαραίτητη κατάρτιση ή εκπαίδευση· και, δεύτερον, προετοιμάζει τους νέους για τη θέση που θα πάρουν στον κόσμο της ταξικά κυριαρχούμενης και αλλοτριωμένης εργασίας δημιουργώντας τις ικανότητες, τα προσόντα, τις ιδέες και τις πεποιθήσεις που ταιριάζουν σε μια καπιταλιστική οικονομία. Με άλλα λόγια, η λειτουργία της εκπαίδευσης είναι η αναπαραγωγή και αυτή επιτυγχάνεται μέσω της νομιμοποίησης και της κοινωνικοποίησης. (Εδώ υπάρχει μια ενδιαφέρουσα ομοιότητα με την ανάλυση του Parsons, που λέει ότι οι λειτουργίες της εκπαίδευσης είναι η «κοινωνικοποίηση» και η «επιλογή». Η μεγάλη διαφορά όμως ανάμεσα στον Parsons και τους Bowles και Gintis είναι ότι, ενώ ο Parsons τάσσεται σαφώς υπέρ του κοινωνικού συστήματος για το οποίο κοινωνικοποιούνται και επιλέγονται τα παιδιά, οι Bowles και Gintis αποδοκιμάζουν την κοινωνία που αναπαράγεται).

Νομιμοποίηση. Σχετικά με το πρώτο από αυτά τα μέσα αναπαραγωγής –τη νομιμοποίηση– οι Bowles και Gintis υποστηρίζουν ότι το εκπαιδευτικό σύστημα μεταδίδει την «τεχνοκρατική-αξιοκρατική» ιδεολογία ή, όπως την ονομάζουν επίσης, την «ιδεολογία των ίσων εκπαιδευτικών ευκαιριών και της αξιοκρατίας». Την ιδεολογία αυτή την έχουν αναπτύξει, μεταξύ άλλων,

15. ό.π., σσ. 125-126.

και οι κοινωνιολόγοι Davis και Moore στο άρθρο τους πάνω στη φονξιο-ναλιστική θεωρία της διαστρωμάτωσης. Κατά την άποψη των Davis και Moore, οι ανισότητες ως προς το εισόδημα, τον πλούτο και την κοινωνική θέση δικαιολογούνται από το γεγονός ότι οι σημαντικότερες θέσεις στην κοινωνία πρέπει να καταλαμβάνονται από τους πιο προικισμένους ανθρώπους. Οι άνθρωποι αυτοί πρέπει να διέρχονται μια περίοδο εκπαίδευσης γι' αυτές τις θέσεις, η οποία απαιτεί εκ μέρους τους διάφορων ειδών θυσίες. Για να προσελκύσει τους ανθρώπους προς αυτή την εκπαίδευση, η κοινωνία πρέπει να προσφέρει κίνητρα με τη μορφή του υψηλού εισοδήματος και του μεγάλου κύρους· συνεπώς, η ανισότητα είναι και αναγκαία και επιθυμητή. Όπως λένε οι Davis και Moore: η κοινωνική διαστρωμάτωση –ή η οικονομική ανισότητα και ο ιεραρχικός καταμερισμός της εργασίας, σύμφωνα με την ορολογία των Bowles και Gintis– «είναι επομένως ένας μηχανισμός που αναπτύχθηκε ασυνείδητα και με τον οποίο οι κοινωνίες εξασφαλίζουν ότι οι σημαντικότερες θέσεις θα υπηρετούνται με ευσυνειδησία από τους καταλληλότερους ανθρώπους»¹⁶.

Οι Bowles και Gintis επικρίνουν αυτή την άποψη λέγοντας ότι είναι ένα ιδεολογικό προπέτασμα. Υποστηρίζουν ότι η ικανότητα (που την ορίζουν ως συνώνυμη του δείκτη νοημοσύνης) δεν είναι σημαντικό κριτήριο οικονομικής επιτυχίας – αυτό που έχει τη μεγαλύτερη σημασία είναι η κοινωνικοοικονομική προέλευση των ανθρώπων.

Κοινωνικοποίηση. Όσον αφορά τη δεύτερη μέθοδο αναπαραγωγής –την κοινωνικοποίηση– οι δύο συγγραφείς υποστηρίζουν ότι επιτυγχάνεται κυρίως μέσω της διάπλωσης της «συνείδησης» του εργάτη. Όπως λένε οι Bowles και Gintis:

Είναι φανερό ότι η συνείδηση των εργατών –οι πεποιθήσεις, οι αξίες, τα στοιχεία αυτογνωσίας (self-concepts), τα είδη αλληλεγγύης και

16. K. Davis και W.E. Moore, «Some Principles of Stratification», *American Sociological Review*, τόμ. 10, τεύχ. 2 (1945), σ. 243.

Η συμβολή της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή

Η θέση της εκπαίδευσης σ' αυτό το σχήμα είναι η ακόλουθη. Όπως μόλις είδαμε, η κυριαρχία της τάξης των καπιταλιστών πρέπει να διατηρείται ή να αναπαράγεται λόγω του κινδύνου μιας πιθανής αντίδρασης εκ μέρους ενός ενωμένου κινήματος των εργαζομένων. Η εκπαίδευση είναι ένα από τα μέσα με τα οποία επιτυγχάνεται αυτό. Όπως λένε οι Bowles και Gintis: «Το εκπαιδευτικό σύστημα είναι αναπόσπαστο στοιχείο της αναπαραγωγής της κυρίαρχης ταξικής δομής της κοινωνίας»¹⁵.

Αυτό το κάνει με δύο κυρίως τρόπους: πρώτον, δικαιολογεί ή νομιμοποιεί την ταξική δομή και την ανισότητα καλλιεργώντας την πεποίθηση ότι η οικονομική επιτυχία εξαρτάται ουσιαστικά από το αν έχει κανείς ικανότητες και την απαραίτητη κατάρτιση ή εκπαίδευση· και, δεύτερον, προετοιμάζει τους νέους για τη θέση που θα πάρουν στον κόσμο της ταξικά κυριαρχούμενης και αλλοτριωμένης εργασίας δημιουργώντας τις ικανότητες, τα προσόντα, τις ιδέες και τις πεποιθήσεις που ταιριάζουν σε μια καπιταλιστική οικονομία. Με άλλα λόγια, η λειτουργία της εκπαίδευσης είναι η αναπαραγωγή και αυτή επιτυγχάνεται μέσω της νομιμοποίησης και της κοινωνικοποίησης. (Εδώ υπάρχει μια ενδιαφέρουσα ομοιότητα με την ανάλυση του Parsons, που λέει ότι οι λειτουργίες της εκπαίδευσης είναι η «κοινωνικοποίηση» και η «επιλογή». Η μεγάλη διαφορά όμως ανάμεσα στον Parsons και τους Bowles και Gintis είναι ότι, ενώ ο Parsons τάσσεται σαφώς υπέρ του κοινωνικού συστήματος για το οποίο κοινωνικοποιούνται και επιλέγονται τα παιδιά, οι Bowles και Gintis αποδοκιμάζουν την κοινωνία που αναπαράγεται).

Νομιμοποίηση. Σχετικά με το πρώτο από αυτά τα μέσα αναπαραγωγής –τη νομιμοποίηση– οι Bowles και Gintis υποστηρίζουν ότι το εκπαιδευτικό σύστημα μεταδίδει την «τεχνοκρατική-αξιοκρατική» ιδεολογία ή, όπως την ονομάζουν επίσης, την «ιδεολογία των ίσων εκπαιδευτικών ευκαιριών και της αξιοκρατίας». Την ιδεολογία αυτή την έχουν αναπτύξει, μεταξύ άλλων,

15. ό.π., σσ. 125-126.

και οι κοινωνιολόγοι Davis και Moore στο άρθρο τους πάνω στη φονξιο-ναλιστική θεωρία της διαστρωμάτωσης. Κατά την άποψη των Davis και Moore, οι ανισότητες ως προς το εισόδημα, τον πλούτο και την κοινωνική θέση δικαιολογούνται από το γεγονός ότι οι σημαντικότερες θέσεις στην κοινωνία πρέπει να καταλαμβάνονται από τους πιο προικισμένους ανθρώπους. Οι άνθρωποι αυτοί πρέπει να διέρχονται μια περίοδο εκπαίδευσης γι' αυτές τις θέσεις, η οποία απαιτεί εκ μέρους τους διάφορων ειδών θυσίες. Για να προσελκύσει τους ανθρώπους προς αυτή την εκπαίδευση, η κοινωνία πρέπει να προσφέρει κίνητρα με τη μορφή του υψηλού εισοδήματος και του μεγάλου κύρους· συνεπώς, η ανισότητα είναι και αναγκαία και επιθυμητή. Όπως λένε οι Davis και Moore: η κοινωνική διαστρωμάτωση –ή η οικονομική ανισότητα και ο ιεραρχικός καταμερισμός της εργασίας, σύμφωνα με την ορολογία των Bowles και Gintis– «είναι επομένως ένας μηχανισμός που αναπτύχθηκε ασυνείδητα και με τον οποίο οι κοινωνίες εξασφαλίζουν ότι οι σημαντικότερες θέσεις θα υπηρετούνται με ευσυνειδησία από τους καταλληλότερους ανθρώπους»¹⁶.

Οι Bowles και Gintis επικρίνουν αυτή την άποψη λέγοντας ότι είναι ένα ιδεολογικό προπέτασμα. Υποστηρίζουν ότι η ικανότητα (που την ορίζουν ως συνώνυμη του δείκτη νοημοσύνης) δεν είναι σημαντικό κριτήριο οικονομικής επιτυχίας – αυτό που έχει τη μεγαλύτερη σημασία είναι η κοινωνικοοικονομική προέλευση των ανθρώπων.

Κοινωνικοποίηση. Όσον αφορά τη δεύτερη μέθοδο αναπαραγωγής –την κοινωνικοποίηση– οι δύο συγγραφείς υποστηρίζουν ότι επιτυγχάνεται κυρίως μέσω της διάπλωσης της «συνείδησης» του εργάτη. Όπως λένε οι Bowles και Gintis:

Είναι φανερό ότι η συνείδηση των εργατών –οι πεποιθήσεις, οι αξίες, τα στοιχεία αυτογνωσίας (self-concepts), τα είδη αλληλεγγύης και

16. K. Davis και W.E. Moore, «Some Principles of Stratification», *American Sociological Review*, τόμ. 10, τεύχ. 2 (1945), σ. 243.

διάσπασης (fragmentation), καθώς και οι τρόποι ατομικής συμπεριφοράς και ανάπτυξης- αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της διαιώνισης, της επικύρωσης και της ομαλής λειτουργίας των οικονομικών θεσμών. Η αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής εξαρτάται από την αναπαραγωγή της συνείδησης.¹⁷

Αυτές οι πεποιθήσεις, οι αξίες κτλ. διαμορφώνονται, όπως λένε, μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις του κάθε ανθρώπου. Οι σχέσεις που συναντά κανείς στη δουλειά του παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια αυτών των πεποιθήσεων και αξιών, αλλά το ίδιο ισχύει και για τις σχέσεις που συναντά κανείς στην οικογένεια και στο εκπαιδευτικό σύστημα. Όσον αφορά την εκπαίδευση, οι Bowles και Gintis υποστηρίζουν ότι «προσαρμόζει την εικόνα που έχουν τα άτομα για τον εαυτό τους, τις προσδοκίες και τις ταξικές ταυτίσεις τους στις απαιτήσεις του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας»¹⁸. Πιο συγκεκριμένα, «τα σχολεία ανταμείβουν την ευπειθεία, την παθητικότητα και την υπακοή... [και] ποινικοποιούν τη δημιουργικότητα και τον αυθορμητισμό»¹⁹. Τα σχολεία προσπαθούν να διδάξουν τους ανθρώπους πώς να είναι «κατάλληλα υποταγμένοι» επιδιώκουν να καταργήσουν την πρωτοβουλία και την ικανότητα αυτοδιαχείρισης και αυτο-ανάπτυξης και τα σχολεία προσπαθούν να καταστήσουν τα άτομα ανάκατα να δρουν από κοινού για να ελέγχουν τις οικονομικές και κοινωνικές τους δραστηριότητες. Επιπλέον, όλα αυτά τα κάνουν επειδή «το απαιτεί» το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα: ο κόσμος της αλλοτριωμένης εργασίας απαιτεί αλλοτριωμένο προσωπικό και «μονοδιάστατα μοντέλα ανθρώπινης ανάπτυξης».

Η αρχή της αντιστοιχίας

Οι Bowles και Gintis εξετάζουν στη συνέχεια το ερώτημα πώς

17. Bowles και Gintis, *Schooling*, σ. 127.

18. ό.π., σ. 129.

19. ό.π., σ. 42.

επιτυγχάνεται αυτό. Υποστηρίζουν ότι κατορθώνεται μέσω της «αρχής της αντιστοιχίας». Χρησιμοποιούν τον όρο αντιστοιχία επειδή εμφανίζεται στα περίφημα Προλεγόμενα στο έργο του Marx *A Contribution to a Critique of Political Economy*, όπου λέγεται ότι οι «παραγωγικές σχέσεις» είναι «τα πραγματικά θεμέλια στα οποία στηρίζεται το νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στα οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης». Περιγράφουν την αρχή της αντιστοιχίας ως εξής:

Το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργεί μ' αυτό τον τρόπο όχι τόσο μέσω των συνειδητών προθέσεων των δασκάλων και της διοίκησης στις καθημερινές τους δραστηριότητες, αλλά μέσω μιας στενής αντιστοιχίας ανάμεσα στις κοινωνικές σχέσεις που διέπουν τις προσωπικές διαδράσεις στο χώρο εργασίας και στις κοινωνικές σχέσεις του εκπαιδευτικού συστήματος. Συγκεκριμένα, οι σχέσεις εξουσίας και ελέγχου ανάμεσα στη διοίκηση και τους δασκάλους, τους δασκάλους και τους διδασκομένους, και τους διδασκομένους και τη δουλειά τους αντανakλούν τον ιεραρχικό καταμερισμό εργασίας που κυριαρχεί στο χώρο εργασίας.²⁰

Με άλλα λόγια, η διαδικασία της κοινωνικοποίησης γίνεται περισσότερο μέσω της «μορφής» του εκπαιδευτικού συστήματος, παρά μέσω του «περιεχομένου» του. Αποτελεί το λανθάνον αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου.

Η αντιστοιχία ανάμεσα στις κοινωνικές σχέσεις της-εκπαίδευσης και εκείνες της εργασίας έχει τέσσερις βασικές όψεις. Πρώτον, οι διδασκόμενοι, όπως και οι εργάτες, δεν έχουν σχεδόν καμία εξουσία: ο έλεγχος που ασκούν στο αναλυτικό πρόγραμμα είναι υποτυπώδης και είναι επομένως παρόμοιος με τον έλεγχο των εργατών πάνω στο περιεχόμενο της εργασίας τους. Δεύτερον, η εκπαίδευση, όπως και η εργασία, θεωρείται μέσο για την επίτευξη κάποιου σκοπού και όχι αυτοσκοπός. Καμία από τις δύο δεν προσφέρει εσωτερική ικανοποίηση, αλλά γίνονται (1) χάριν «εξω-

20. ό.π., σσ. 11-12.

διάσπασης (fragmentation), καθώς και οι τρόποι ατομικής συμπεριφοράς και ανάπτυξης- αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της διαιώνισης, της επικύρωσης και της ομαλής λειτουργίας των οικονομικών θεσμών. Η αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής εξαρτάται από την αναπαραγωγή της συνείδησης.¹⁷

Αυτές οι πεποιθήσεις, οι αξίες κτλ. διαμορφώνονται, όπως λένε, μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις του κάθε ανθρώπου. Οι σχέσεις που συναντά κανείς στη δουλειά του παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια αυτών των πεποιθήσεων και αξιών, αλλά το ίδιο ισχύει και για τις σχέσεις που συναντά κανείς στην οικογένεια και στο εκπαιδευτικό σύστημα. Όσον αφορά την εκπαίδευση, οι Bowles και Gintis υποστηρίζουν ότι «προσαρμόζει την εικόνα που έχουν τα άτομα για τον εαυτό τους, τις προσδοκίες και τις ταξικές ταυτίσεις τους στις απαιτήσεις του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας»¹⁸. Πιο συγκεκριμένα, «τα σχολεία ανταμείβουν την ευπειθεία, την παθητικότητα και την υπακοή... [και] ποινικοποιούν τη δημιουργικότητα και τον αυθορμητισμό»¹⁹. Τα σχολεία προσπαθούν να διδάξουν τους ανθρώπους πώς να είναι «κατάλληλα υποταγμένοι» επιδιώκουν να καταργήσουν την πρωτοβουλία και την ικανότητα αυτοδιαχείρισης και αυτο-ανάπτυξης και τα σχολεία προσπαθούν να καταστήσουν τα άτομα ανάκατα να δρουν από κοινού για να ελέγχουν τις οικονομικές και κοινωνικές τους δραστηριότητες. Επιπλέον, όλα αυτά τα κάνουν επειδή «το απαιτεί» το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα: ο κόσμος της αλλοτριωμένης εργασίας απαιτεί αλλοτριωμένο προσωπικό και «μονοδιάστατα μοντέλα ανθρώπινης ανάπτυξης».

Η αρχή της αντιστοιχίας

Οι Bowles και Gintis εξετάζουν στη συνέχεια το ερώτημα πώς

17. Bowles και Gintis, *Schooling*, σ. 127.

18. ό.π., σ. 129.

19. ό.π., σ. 42.

επιτυγχάνεται αυτό. Υποστηρίζουν ότι κατορθώνεται μέσω της «αρχής της αντιστοιχίας». Χρησιμοποιούν τον όρο αντιστοιχία επειδή εμφανίζεται στα περίφημα Προλεγόμενα στο έργο του Marx *A Contribution to a Critique of Political Economy*, όπου λέγεται ότι οι «παραγωγικές σχέσεις» είναι «τα πραγματικά θεμέλια στα οποία στηρίζεται το νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στα οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης». Περιγράφουν την αρχή της αντιστοιχίας ως εξής:

Το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργεί μ' αυτό τον τρόπο όχι τόσο μέσω των συνειδητών προθέσεων των δασκάλων και της διοίκησης στις καθημερινές τους δραστηριότητες, αλλά μέσω μιας στενής αντιστοιχίας ανάμεσα στις κοινωνικές σχέσεις που διέπουν τις προσωπικές διαδράσεις στο χώρο εργασίας και στις κοινωνικές σχέσεις του εκπαιδευτικού συστήματος. Συγκεκριμένα, οι σχέσεις εξουσίας και ελέγχου ανάμεσα στη διοίκηση και τους δασκάλους, τους δασκάλους και τους διδασκομένους, και τους διδασκομένους και τη δουλειά τους αντανakλούν τον ιεραρχικό καταμερισμό εργασίας που κυριαρχεί στο χώρο εργασίας.²⁰

Με άλλα λόγια, η διαδικασία της κοινωνικοποίησης γίνεται περισσότερο μέσω της «μορφής» του εκπαιδευτικού συστήματος, παρά μέσω του «περιεχομένου» του. Αποτελεί το λανθάνον αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου.

Η αντιστοιχία ανάμεσα στις κοινωνικές σχέσεις της-εκπαίδευσης και εκείνες της εργασίας έχει τέσσερις βασικές όψεις. Πρώτον, οι διδασκόμενοι, όπως και οι εργάτες, δεν έχουν σχεδόν καμία εξουσία: ο έλεγχος που ασκούν στο αναλυτικό πρόγραμμα είναι υποτυπώδης και είναι επομένως παρόμοιος με τον έλεγχο των εργατών πάνω στο περιεχόμενο της εργασίας τους. Δεύτερον, η εκπαίδευση, όπως και η εργασία, θεωρείται μέσο για την επίτευξη κάποιου σκοπού και όχι αυτοσκοπός. Καμία από τις δύο δεν προσφέρει εσωτερική ικανοποίηση, αλλά γίνονται (1) χάριν «εξω-

20. ό.π., σσ. 11-12.

τερικών» ανταμοιβών –τίτλων σπουδών και αμοιβών– και (2) για να αποφευχθούν οι δυσάρεστες συνέπειες – η εκπαιδευτική αποτυχία και η ανεργία. Τρίτον, ο καταμερισμός της εργασίας βάσει του οποίου ανατίθεται στον κάθε άνθρωπο ένα μικρό φάσμα καθηκόντων και προκαλείται διάσπαση μεταξύ των εργαζομένων, επαναλαμβάνεται στην εξειδίκευση και την κατάτμηση της γνώσης και στον περιπτό ανταγωνισμό μεταξύ των διδασκομένων. Τέλος, τα διάφορα «επίπεδα» της εκπαίδευσης αντιστοιχούν και προετοιμάζουν τους ανθρώπους για τα διαφορετικά «επίπεδα» της δομής της απασχόλησης. Στο δευτεροβάθμιο σχολείο δίνεται έμφαση στο «κάνε ό,τι σου λένε», δηλαδή αναμένεται από τους μαθητές να συμμορφώνονται στους κανονισμούς του σχολείου. Καθώς προχωρούν στην ανώτερη εκπαίδευση, αυτός ο «έξωθεν» έλεγχος κρίνεται ακατάλληλος: αναμένεται πια από τους σπουδαστές να κάνουν τη δουλειά τους χωρίς επιτήρηση και να είναι αυτοκατευθυνόμενοι. Κατά την άποψη των Bowles και Gintis έχουν «εσωτερικεύσει» τις απαιτήσεις της διοίκησης και των διδασκόντων. Όλα αυτά αντιστοιχούν στο σύστημα εξουσίας που διέπει τη βιομηχανία και το εμπόριο. Οι εργάτες επιτηρούνται στενά: οι υψηλόβαθμοι διοικητικοί υπάλληλοι, από την άλλη μεριά, θα έχουν εσωτερικεύσει τους στόχους και τις αξίες του συστήματος και θα εργάζονται «ανεξάρτητα».

Οι Bowles και Gintis προσπαθούν επί μακρόν να τεκμηριώσουν αυτά τα επιχειρήματα επικαλούμενοι διάφορες έρευνες που, όπως υποστηρίζουν, δείχνουν ότι οι ίδιοι τύποι συμπεριφοράς και τα ίδια χαρακτηριστικά της προσωπικότητας είναι αυτά που επιβραβεύονται και στην εκπαίδευση και στην εργασία και συγκεκριμένα αυτά που απαιτεί το καπιταλιστικό σύστημα. Έτσι η «δημιουργικότητα» και η «ανεξαρτησία» ποινικοποιούνται στο σχολείο και αποδοκιμάζονται στη δουλειά· αντίθετα, η «επιμέλεια», η «αξιοπιστία», «η ταύτιση με το σύστημα», η «ακρίβεια» και ούτω καθεξής συνεπάγονται την επιδοκίμασία και επιβραβεύονται.

Στη συνέχεια οι Bowles και Gintis εξετάζουν διάφορες πλευρές της ιστορίας της εκπαίδευσης στις ΗΠΑ, κυρίως με σκοπό να συμπληρώσουν την εικόνα της αντιστοιχίας ανάμεσα στην εκπαίδευση και την οικονομική ζωή. Τονίζουν ότι

η περιγραφή της αντιστοιχίας ανάμεσα στην εκπαίδευση και την εργασία που δώσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια ήταν, κατά μία έννοια, πολύ μηχανιστική. Η μελέτη των ιστορικών αλλαγών της αμερικανικής εκπαίδευσης, που ακολουθεί τώρα, αποκαλύπτει όχι μια ομαλή προσαρμογή της εκπαιδευτικής δομής στην οικονομική ζωή, αλλά μάλλον μια επίπονη και γεμάτη συγκρούσεις πορεία αγώνων και συμβιβασμών.²¹

Με άλλα λόγια, μπορεί να φάνηκε από όσα έχουν ειπωθεί ως τώρα ότι η τάξη των καπιταλιστών έκανε πάντα ό,τι ήθελε, αφού μπόρεσε να επιβάλει στην εργατική τάξη την ποσότητα και το είδος της εκπαίδευσης που εξυπηρετούσε καλύτερα τους σκοπούς της. Σ' αυτό το τμήμα του βιβλίου τους όμως, οι Bowles και Gintis τονίζουν ότι «η εξάπλωση της μαζικής εκπαίδευσης μπορεί καλύτερα να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα των ταξικών συγκρούσεων και όχι της ταξικής κυριαρχίας. Η πίεση για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και διεύρυνση της εκπαίδευσης προήλθε από την αυξανόμενη ταξική συνείδηση και την πολιτική αγωνιστικότητα των εργαζομένων».²² Η ταξική σύγκρουση, όπως είδαμε πιο πάνω, οφείλεται στην αναζήτηση της υπεραξίας από τους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής και στην προσπάθεια των εργαζομένων να αμυνθούν απέναντι σ' αυτή την εκμετάλλευση. Η τάξη των καπιταλιστών –όπως επίσης είδαμε πιο πάνω– διατηρεί ή αναπαράγει την εξουσιαστική της θέση με διάφορους τρόπους, ένας από τους οποίους είναι η χρησιμοποίηση της εκπαίδευσης με σκοπό τη νομιμοποίηση και την κοινωνικοποίηση. Οι Bowles και Gintis μας οδήγησαν να πιστέψουμε ότι αυτή η προσπάθεια ήταν επιτυχημένη. Σ' αυτό το σημείο του βιβλίου τους όμως η έμφαση μετατοπίζεται. Οι Bowles και Gintis λένε τώρα ότι οι καπιταλιστές αντιμετωπίζουν συνεχείς αντιδράσεις (και μέσα στο ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα), σε σημείο που να αναγκάζονται να κάνουν παραχωρήσεις. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ερ-

21. ό.π., σ. 151.

22. ό.π., σσ. 239-240.

τερικών» ανταμοιβών –τίτλων σπουδών και αμοιβών– και (2) για να αποφευχθούν οι δυσάρεστες συνέπειες – η εκπαιδευτική αποτυχία και η ανεργία. Τρίτον, ο καταμερισμός της εργασίας βάσει του οποίου ανατίθεται στον κάθε άνθρωπο ένα μικρό φάσμα καθηκόντων και προκαλείται διάσπαση μεταξύ των εργαζομένων, επαναλαμβάνεται στην εξειδίκευση και την κατάτμηση της γνώσης και στον περιπτό ανταγωνισμό μεταξύ των διδασκομένων. Τέλος, τα διάφορα «επίπεδα» της εκπαίδευσης αντιστοιχούν και προετοιμάζουν τους ανθρώπους για τα διαφορετικά «επίπεδα» της δομής της απασχόλησης. Στο δευτεροβάθμιο σχολείο δίνεται έμφαση στο «κάνε ό,τι σου λένε», δηλαδή αναμένεται από τους μαθητές να συμμορφώνονται στους κανονισμούς του σχολείου. Καθώς προχωρούν στην ανώτερη εκπαίδευση, αυτός ο «έξωθεν» έλεγχος κρίνεται ακατάλληλος: αναμένεται πια από τους σπουδαστές να κάνουν τη δουλειά τους χωρίς επιτήρηση και να είναι αυτοκατευθυνόμενοι. Κατά την άποψη των Bowles και Gintis έχουν «εσωτερικεύσει» τις απαιτήσεις της διοίκησης και των διδασκόντων. Όλα αυτά αντιστοιχούν στο σύστημα εξουσίας που διέπει τη βιομηχανία και το εμπόριο. Οι εργάτες επιτηρούνται στενά: οι υψηλόβαθμοι διοικητικοί υπάλληλοι, από την άλλη μεριά, θα έχουν εσωτερικεύσει τους στόχους και τις αξίες του συστήματος και θα εργάζονται «ανεξάρτητα».

Οι Bowles και Gintis προσπαθούν επί μακρόν να τεκμηριώσουν αυτά τα επιχειρήματα επικαλούμενοι διάφορες έρευνες που, όπως υποστηρίζουν, δείχνουν ότι οι ίδιοι τύποι συμπεριφοράς και τα ίδια χαρακτηριστικά της προσωπικότητας είναι αυτά που επιβραβεύονται και στην εκπαίδευση και στην εργασία και συγκεκριμένα αυτά που απαιτεί το καπιταλιστικό σύστημα. Έτσι η «δημιουργικότητα» και η «ανεξαρτησία» ποινικοποιούνται στο σχολείο και αποδοκιμάζονται στη δουλειά· αντίθετα, η «επιμέλεια», η «αξιοπιστία», «η ταύτιση με το σύστημα», η «ακρίβεια» και ούτω καθεξής συνεπάγονται την επιδοκίμασία και επιβραβεύονται.

Στη συνέχεια οι Bowles και Gintis εξετάζουν διάφορες πλευρές της ιστορίας της εκπαίδευσης στις ΗΠΑ, κυρίως με σκοπό να συμπληρώσουν την εικόνα της αντιστοιχίας ανάμεσα στην εκπαίδευση και την οικονομική ζωή. Τονίζουν ότι

η περιγραφή της αντιστοιχίας ανάμεσα στην εκπαίδευση και την εργασία που δώσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια ήταν, κατά μία έννοια, πολύ μηχανιστική. Η μελέτη των ιστορικών αλλαγών της αμερικανικής εκπαίδευσης, που ακολουθεί τώρα, αποκαλύπτει όχι μια ομαλή προσαρμογή της εκπαιδευτικής δομής στην οικονομική ζωή, αλλά μάλλον μια επίπονη και γεμάτη συγκρούσεις πορεία αγώνων και συμβιβασμών.²¹

Με άλλα λόγια, μπορεί να φάνηκε από όσα έχουν ειπωθεί ως τώρα ότι η τάξη των καπιταλιστών έκανε πάντα ό,τι ήθελε, αφού μπόρεσε να επιβάλει στην εργατική τάξη την ποσότητα και το είδος της εκπαίδευσης που εξυπηρετούσε καλύτερα τους σκοπούς της. Σ' αυτό το τμήμα του βιβλίου τους όμως, οι Bowles και Gintis τονίζουν ότι «η εξάπλωση της μαζικής εκπαίδευσης μπορεί καλύτερα να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα των ταξικών συγκρούσεων και όχι της ταξικής κυριαρχίας. Η πίεση για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και διεύρυνση της εκπαίδευσης προήλθε από την αυξανόμενη ταξική συνείδηση και την πολιτική αγωνιστικότητα των εργαζομένων».²² Η ταξική σύγκρουση, όπως είδαμε πιο πάνω, οφείλεται στην αναζήτηση της υπεραξίας από τους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής και στην προσπάθεια των εργαζομένων να αμυνθούν απέναντι σ' αυτή την εκμετάλλευση. Η τάξη των καπιταλιστών –όπως επίσης είδαμε πιο πάνω– διατηρεί ή αναπαράγει την εξουσιαστική της θέση με διάφορους τρόπους, ένας από τους οποίους είναι η χρησιμοποίηση της εκπαίδευσης με σκοπό τη νομιμοποίηση και την κοινωνικοποίηση. Οι Bowles και Gintis μας οδήγησαν να πιστέψουμε ότι αυτή η προσπάθεια ήταν επιτυχημένη. Σ' αυτό το σημείο του βιβλίου τους όμως η έμφαση μετατοπίζεται. Οι Bowles και Gintis λένε τώρα ότι οι καπιταλιστές αντιμετωπίζουν συνεχείς αντιδράσεις (και μέσα στο ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα), σε σημείο που να αναγκάζονται να κάνουν παραχωρήσεις. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ερ-

21. ό.π., σ. 151.

22. ό.π., σσ. 239-240.

γάτες παίρνουν αυτό που οι ίδιοι ζητούν: οι Bowles και Gintis είναι τόσο αντίθετοι στη θεωρία της «λαϊκής απαίτησης» για την εκπαίδευση, όσο και εναντίον της θεωρίας της «ταξικής κυριαρχίας» ή, όπως θα λέγαμε, της «θεωρίας της συνωμοσίας». Αυτό που συμβαίνει, υποστηρίζουν, είναι ότι οι δύο πλευρές διαπραγματεύονται ένα «συμβιβασμό». Όπως λένε: «Η εξέλιξη της εκπαίδευσης στις ΗΠΑ τον τελευταίο ενάμιση αιώνα ήταν αποτέλεσμα συμβιβασμού»²³. Ο συμβιβασμός όμως ήταν τέτοιος που να επιτρέπει στους καπιταλιστές να διατηρήσουν την εξουσία τους. Όπως λένε οι δύο συγγραφείς:

Υποστηρίζοντας την ευρύτερη πρόσβαση στην εκπαίδευση, τα προοδευτικά στοιχεία της καπιταλιστικής τάξης δεν υποχωρούσαν τόσο στις απαιτήσεις των εργαζομένων όσο παραχωρούσαν κάτι που θα ελαχιστοποιούσε τη διάβρωση της εξουσίας και των προνομίων τους μέσα στη δομή της παραγωγής. Ιστορικά, η εκπαιδευτική αλλαγή δεν έπαιξε ρόλο συμπληρωματικό της οικονομικής μεταρρύθμισης, αλλά ρόλο υποκατάστατο της.²⁴

Η εκπαίδευση και η οικονομική δομή

Πρέπει να κάνουμε μια τελευταία παρατήρηση για την ανάλυση των ιστορικών αλλαγών που κάνουν οι Bowles και Gintis. Υποστηρίζουν ότι σ' αυτή την ανάλυση, πέρα από το να καταδείξουν απλώς μια αντιστοιχία ανάμεσα στην εκπαίδευση και την οικονομική δραστηριότητα, στοιχειοθέτησαν πειστικά «την αιτιακή σημασία της οικονομικής δομής ως σημαντικού καθοριστικού παράγοντα της εκπαιδευτικής δομής»²⁵. Ωστόσο, παρόλο που προτείνουν μια αιτιακή ερμηνεία, οι Bowles και Gintis λένε επίσης ότι «καμία απλή ή μηχανιστική σχέση ανάμεσα στην οικονομική δομή και τις εξελίξεις στην εκπαίδευση δεν είναι δυνατό να ται-

23. ό.π., σ. 240.

24. ό.π., σ. 240.

25. ό.π., σ. 224.

ριάξει με τα ιστορικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας»²⁶. Γιατί, ανάμεσα στην εκπαίδευση και την οικονομία παρεμβαίνουν, με πολύ περίπλοκους τρόπους, «πολιτικοί παράγοντες». Επιπλέον, οι δύο συγγραφείς αναγνωρίζουν ότι για άλλες χώρες δεν ισχύει η αιτιώδης σχέση. Όπως λένε: «Σε ορισμένες περιοχές –όπως η Πρωσία και η Σκωτία– όπου η εκπαιδευτική πολιτική καθοριζόταν από στρατιωτικούς και θρησκευτικούς στόχους, η μαζική εκπαίδευση εφαρμόστηκε πολύ πριν γίνει αισθητή η επίδραση της καπιταλιστικής εξάπλωσης»²⁷. Όμως οι Bowles και Gintis δεν λαμβάνουν υπόψη τους πώς επηρεάζουν αυτές οι δηλώσεις τη γενική μαρξιστική τους τοποθέτηση. Μερικές φορές φαίνονται να εγκαταλείπουν την οικονομική ντετερμινιστική αντίληψη της κοινωνίας χάριν μιας θεωρίας της σχετικής αυτονομίας.

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι η όλη θεωρία των Bowles και Gintis αναλύεται σε τρία μέρη: (1) τι κάνει η εκπαίδευση – αναπαραγωγή, (2) πώς το κάνει – αρχή της αντιστοιχίας και (3) ποιες δυνάμεις ευθύνονται για την αναπαραγωγή – κατά πρώτο λόγο η οικονομική δομή.

Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΛΥΣΗ

Το τελευταίο μέρος του βιβλίου των Bowles και Gintis είναι αφιερωμένο στην εξέταση μιας «ριζοσπαστικής» και «επαναστατικής» εναλλακτικής λύσης στη σημερινή κατάσταση των πραγμάτων, μιας εναλλακτικής λύσης που την ονομάζουν «σοσιαλισμό».

Οικονομική δημοκρατία

Το πρόβλημα στον καπιταλισμό, όπως πιστεύουν, είναι η «αντιδημοκρατική δομή της οικονομικής ζωής», δηλαδή το γεγονός ότι μια μειοψηφία έχει στην κατοχή της τους παραγωγικούς πόρους της οι-

26. ό.π., σ. 179.

27. ό.π., σ. 160.

γάτες παίρνουν αυτό που οι ίδιοι ζητούν: οι Bowles και Gintis είναι τόσο αντίθετοι στη θεωρία της «λαϊκής απαίτησης» για την εκπαίδευση, όσο και εναντίον της θεωρίας της «ταξικής κυριαρχίας» ή, όπως θα λέγαμε, της «θεωρίας της συνωμοσίας». Αυτό που συμβαίνει, υποστηρίζουν, είναι ότι οι δύο πλευρές διαπραγματεύονται ένα «συμβιβασμό». Όπως λένε: «Η εξέλιξη της εκπαίδευσης στις ΗΠΑ τον τελευταίο ενάμιση αιώνα ήταν αποτέλεσμα συμβιβασμού»²³. Ο συμβιβασμός όμως ήταν τέτοιος που να επιτρέπει στους καπιταλιστές να διατηρήσουν την εξουσία τους. Όπως λένε οι δύο συγγραφείς:

Υποστηρίζοντας την ευρύτερη πρόσβαση στην εκπαίδευση, τα προοδευτικά στοιχεία της καπιταλιστικής τάξης δεν υποχωρούσαν τόσο στις απαιτήσεις των εργαζομένων όσο παραχωρούσαν κάτι που θα ελαχιστοποιούσε τη διάβρωση της εξουσίας και των προνομίων τους μέσα στη δομή της παραγωγής. Ιστορικά, η εκπαιδευτική αλλαγή δεν έπαιξε ρόλο συμπληρωματικό της οικονομικής μεταρρύθμισης, αλλά ρόλο υποκατάστατο της.²⁴

Η εκπαίδευση και η οικονομική δομή

Πρέπει να κάνουμε μια τελευταία παρατήρηση για την ανάλυση των ιστορικών αλλαγών που κάνουν οι Bowles και Gintis. Υποστηρίζουν ότι σ' αυτή την ανάλυση, πέρα από το να καταδείξουν απλώς μια αντιστοιχία ανάμεσα στην εκπαίδευση και την οικονομική δραστηριότητα, στοιχειοθέτησαν πειστικά «την αιτιακή σημασία της οικονομικής δομής ως σημαντικού καθοριστικού παράγοντα της εκπαιδευτικής δομής»²⁵. Ωστόσο, παρόλο που προτείνουν μια αιτιακή ερμηνεία, οι Bowles και Gintis λένε επίσης ότι «καμία απλή ή μηχανιστική σχέση ανάμεσα στην οικονομική δομή και τις εξελίξεις στην εκπαίδευση δεν είναι δυνατό να ται-

23. ό.π., σ. 240.

24. ό.π., σ. 240.

25. ό.π., σ. 224.

ριάξει με τα ιστορικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας»²⁶. Γιατί, ανάμεσα στην εκπαίδευση και την οικονομία παρεμβαίνουν, με πολύ περίπλοκους τρόπους, «πολιτικοί παράγοντες». Επιπλέον, οι δύο συγγραφείς αναγνωρίζουν ότι για άλλες χώρες δεν ισχύει η αιτιώδης σχέση. Όπως λένε: «Σε ορισμένες περιοχές –όπως η Πρωσία και η Σκωτία– όπου η εκπαιδευτική πολιτική καθοριζόταν από στρατιωτικούς και θρησκευτικούς στόχους, η μαζική εκπαίδευση εφαρμόστηκε πολύ πριν γίνει αισθητή η επίδραση της καπιταλιστικής εξάπλωσης»²⁷. Όμως οι Bowles και Gintis δεν λαμβάνουν υπόψη τους πώς επηρεάζουν αυτές οι δηλώσεις τη γενική μαρξιστική τους τοποθέτηση. Μερικές φορές φαίνονται να εγκαταλείπουν την οικονομική ντετερμινιστική αντίληψη της κοινωνίας χάριν μιας θεωρίας της σχετικής αυτονομίας.

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι η όλη θεωρία των Bowles και Gintis αναλύεται σε τρία μέρη: (1) τι κάνει η εκπαίδευση – αναπαραγωγή, (2) πώς το κάνει – αρχή της αντιστοιχίας και (3) ποιες δυνάμεις ευθύνονται για την αναπαραγωγή – κατά πρώτο λόγο η οικονομική δομή.

Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΛΥΣΗ

Το τελευταίο μέρος του βιβλίου των Bowles και Gintis είναι αφιερωμένο στην εξέταση μιας «ριζοσπαστικής» και «επαναστατικής» εναλλακτικής λύσης στη σημερινή κατάσταση των πραγμάτων, μιας εναλλακτικής λύσης που την ονομάζουν «σοσιαλισμό».

Οικονομική δημοκρατία

Το πρόβλημα στον καπιταλισμό, όπως πιστεύουν, είναι η «αντιδημοκρατική δομή της οικονομικής ζωής», δηλαδή το γεγονός ότι μια μειοψηφία έχει στην κατοχή της τους παραγωγικούς πόρους της οι-

26. ό.π., σ. 179.

27. ό.π., σ. 160.

κονομίας και ως εκ τούτου μπορεί να ελέγχει τις δραστηριότητες της πλειοψηφίας. Ο σοσιαλισμός θα σήμαινε, πρώτον, την κατάργηση αυτού του είδους της ατομικής ιδιοκτησίας και, δεύτερον, τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας από τη μάζα των εργαζομένων. Αυτοί οι σοσιαλιστικοί στόχοι, τονίζουν οι Bowles και Gintis, «ξεπερνούν τα επιτεύγματα της Σοβιετικής Ένωσης και των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης»²⁸. (Ας προσέξουμε τη διατύπωση σ' αυτό το σημείο· δεν υποστηρίζουν μια μορφή σοσιαλισμού με θεμελιώδεις διαφορές από εκείνον που συναντούμε στο κομμουνιστικό μπλοκ· υποστηρίζουν μάλλον κάτι που «ξεπερνάει» τα «επιτεύγματά» του). Οι Bowles και Gintis υποστηρίζουν ότι, αν και αυτές οι κοινωνίες έχουν ασφαλώς περιορίσει την οικονομική ανισότητα (προφανώς με την έννοια των διαφορών στο εισόδημα), έχουν εισαγάγει ή διατηρήσει «τις σχέσεις οικονομικού ελέγχου, κυριαρχίας και υποτέλειας που χαρακτηρίζουν τον καπιταλισμό»²⁹. Με άλλα λόγια, η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής (που είναι ο πρώτος στόχος του σοσιαλισμού όπως είδαμε πιο πάνω) δεν επέφερε τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας από τους εργαζομένους (δηλαδή τον δεύτερο σοσιαλιστικό στόχο). Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει «οικονομική δημοκρατία».

Για τους Bowles και Gintis, «ο σοσιαλισμός είναι ένα σύστημα οικονομικής και πολιτικής δημοκρατίας όπου τα άτομα έχουν το δικαίωμα και την υποχρέωση να δομούν την εργασιακή τους ζωή μέσω του άμεσου συμμετοχικού ελέγχου»³⁰. Η δημοκρατία –ή ο συμμετοχικός έλεγχος της ζωής μας– είναι κατά τη γνώμη τους πολύ σημαντική, επειδή είναι το πρωταρχικό μέσο για την προσωπική ανάπτυξη και την εκπλήρωση των δυνατοτήτων του ανθρώπου. Η οικονομική δημοκρατία προσφέρει μια εναλλακτική λύση στο σύστημα της «μισθωτής εργασίας» που βρίσκουμε στις

καπιταλιστικές κοινωνίες και καταργεί την κυριαρχία μιας ομάδας πάνω σε μια άλλη στην οικονομική σφαίρα. (Το γεγονός ότι στα κομμουνιστικά καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης δεν υπάρχει πολιτική δημοκρατία, πόσο μάλλον οικονομική δημοκρατία, είναι κάτι που οι Bowles και Gintis προτιμούν να αγνοούν). Ωστόσο, υποστηρίζουν ότι ως συνέπεια αυτών των αλλαγών η εργασία δεν θα είναι πια «αλλοτριωμένη», αν και τονίζουν πως όλα τα μέλη της κοινότητας θα έχουν «τη νομική υποχρέωση... να μοιράζονται εξίσου την εκτέλεση εκείνων των κοινωνικά αναγκαίων εργασιών που δεν προσφέρουν προσωπική ευχαρίστηση και δεν θα γίνονταν εθελοντικά»³¹. Έτσι το «βασιλείο της αναγκαιότητας» –όπως έλεγε ο Marx– θα εξακολουθήσει να υπάρχει· δεν θα είναι όλες οι δουλειές ευχάριστες ούτε μέσα για την προσωπική ανάπτυξη. Η οικονομική δημοκρατία επιφέρει επίσης, υποστηρίζουν, αυξημένη οικονομική αποδοτικότητα και πιο ίση κατανομή εισοδήματος. Επίσης, θα κάνει πιο δημοκρατική την πολιτική ζωή στις ΗΠΑ επειδή «όλες οι κατάφωρες ανεπάρκειες της πολιτικής δημοκρατίας στις ΗΠΑ μπορούν να αποδοθούν στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και στην απουσία πραγματικής οικονομικής δημοκρατίας»³². (Το γεγονός ότι οι οικονομικές ελλείψεις του σύγχρονου κομμουνισμού μπορεί να οφείλονται στην πλήρη απουσία πολιτικής δημοκρατίας είναι κάτι που τους διαφεύγει). Οι πολιτικές λειτουργίες θα διατηρηθούν, επειδή θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν συγκρούσεις ή διαφωνίες ανάμεσα σε ομάδες ή περιοχές και η κυβέρνηση θα πρέπει να παίζει το ρόλο του μεσολαβητή. Επιπλέον, η οικονομική δημοκρατία θα «απελευθερώσει» την εκπαίδευση: η εκπαίδευση θα γίνει πραγματικά μέσο προώθησης της ατομικής ανάπτυξης και της ισότητας. Θα υπάρχει μια «δημοκρατική και συμμετοχική σχολική τάξη» (ο χαρακτήρας της οποίας όμως δεν διευκρινίζεται), αλλά θα συνεχιστεί η προετοιμασία των νέων για τον κόσμο της εργασίας. Η εκπαίδευση επομένως θα εξακο-

28. ό.π., σ. 266.

29. ό.π., σ. 266.

30. ό.π., σ. 266.

31. ό.π., σ. 267.

32. ό.π., σ. 268.

κονομίας και ως εκ τούτου μπορεί να ελέγχει τις δραστηριότητες της πλειοψηφίας. Ο σοσιαλισμός θα σήμαινε, πρώτον, την κατάργηση αυτού του είδους της ατομικής ιδιοκτησίας και, δεύτερον, τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας από τη μάζα των εργαζομένων. Αυτοί οι σοσιαλιστικοί στόχοι, τονίζουν οι Bowles και Gintis, «ξεπερνούν τα επιτεύγματα της Σοβιετικής Ένωσης και των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης»²⁸. (Ας προσέξουμε τη διατύπωση σ' αυτό το σημείο· δεν υποστηρίζουν μια μορφή σοσιαλισμού με θεμελιώδεις διαφορές από εκείνον που συναντούμε στο κομμουνιστικό μπλοκ· υποστηρίζουν μάλλον κάτι που «ξεπερνάει» τα «επιτεύγματά» του). Οι Bowles και Gintis υποστηρίζουν ότι, αν και αυτές οι κοινωνίες έχουν ασφαλώς περιορίσει την οικονομική ανισότητα (προφανώς με την έννοια των διαφορών στο εισόδημα), έχουν εισαγάγει ή διατηρήσει «τις σχέσεις οικονομικού ελέγχου, κυριαρχίας και υποτέλειας που χαρακτηρίζουν τον καπιταλισμό»²⁹. Με άλλα λόγια, η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής (που είναι ο πρώτος στόχος του σοσιαλισμού όπως είδαμε πιο πάνω) δεν επέφερε τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας από τους εργαζομένους (δηλαδή τον δεύτερο σοσιαλιστικό στόχο). Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει «οικονομική δημοκρατία».

Για τους Bowles και Gintis, «ο σοσιαλισμός είναι ένα σύστημα οικονομικής και πολιτικής δημοκρατίας όπου τα άτομα έχουν το δικαίωμα και την υποχρέωση να δομούν την εργασιακή τους ζωή μέσω του άμεσου συμμετοχικού ελέγχου»³⁰. Η δημοκρατία –ή ο συμμετοχικός έλεγχος της ζωής μας– είναι κατά τη γνώμη τους πολύ σημαντική, επειδή είναι το πρωταρχικό μέσο για την προσωπική ανάπτυξη και την εκπλήρωση των δυνατοτήτων του ανθρώπου. Η οικονομική δημοκρατία προσφέρει μια εναλλακτική λύση στο σύστημα της «μισθωτής εργασίας» που βρίσκουμε στις

καπιταλιστικές κοινωνίες και καταργεί την κυριαρχία μιας ομάδας πάνω σε μια άλλη στην οικονομική σφαίρα. (Το γεγονός ότι στα κομμουνιστικά καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης δεν υπάρχει πολιτική δημοκρατία, πόσο μάλλον οικονομική δημοκρατία, είναι κάτι που οι Bowles και Gintis προτιμούν να αγνοούν). Ωστόσο, υποστηρίζουν ότι ως συνέπεια αυτών των αλλαγών η εργασία δεν θα είναι πια «αλλοτριωμένη», αν και τονίζουν πως όλα τα μέλη της κοινότητας θα έχουν «τη νομική υποχρέωση... να μοιράζονται εξίσου την εκτέλεση εκείνων των κοινωνικά αναγκαίων εργασιών που δεν προσφέρουν προσωπική ευχαρίστηση και δεν θα γίνονταν εθελοντικά»³¹. Έτσι το «βασιλείο της αναγκαιότητας» –όπως έλεγε ο Marx– θα εξακολουθήσει να υπάρχει· δεν θα είναι όλες οι δουλειές ευχάριστες ούτε μέσα για την προσωπική ανάπτυξη. Η οικονομική δημοκρατία επιφέρει επίσης, υποστηρίζουν, αυξημένη οικονομική αποδοτικότητα και πιο ίση κατανομή εισοδήματος. Επίσης, θα κάνει πιο δημοκρατική την πολιτική ζωή στις ΗΠΑ επειδή «όλες οι κατάφωρες ανεπάρκειες της πολιτικής δημοκρατίας στις ΗΠΑ μπορούν να αποδοθούν στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και στην απουσία πραγματικής οικονομικής δημοκρατίας»³². (Το γεγονός ότι οι οικονομικές ελλείψεις του σύγχρονου κομμουνισμού μπορεί να οφείλονται στην πλήρη απουσία πολιτικής δημοκρατίας είναι κάτι που τους διαφεύγει). Οι πολιτικές λειτουργίες θα διατηρηθούν, επειδή θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν συγκρούσεις ή διαφωνίες ανάμεσα σε ομάδες ή περιοχές και η κυβέρνηση θα πρέπει να παίζει το ρόλο του μεσολαβητή. Επιπλέον, η οικονομική δημοκρατία θα «απελευθερώσει» την εκπαίδευση: η εκπαίδευση θα γίνει πραγματικά μέσο προώθησης της ατομικής ανάπτυξης και της ισότητας. Θα υπάρχει μια «δημοκρατική και συμμετοχική σχολική τάξη» (ο χαρακτήρας της οποίας όμως δεν διευκρινίζεται), αλλά θα συνεχιστεί η προετοιμασία των νέων για τον κόσμο της εργασίας. Η εκπαίδευση επομένως θα εξακο-

28. ό.π., σ. 266.

29. ό.π., σ. 266.

30. ό.π., σ. 266.

31. ό.π., σ. 267.

32. ό.π., σ. 268.

λουθηθεί να επιτελεί μια «οικονομική λειτουργία». Όπως λένε, «ένα εκπαιδευτικό σύστημα απελευθερωμένο από τη νομιμοποίηση των προνομίων θα μπορούσε να δισχετεύσει την ενέργειά του στο να κάνει την άπυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων ένα ευχάριστο και επιθυμητό συμπλήρωμα των σχεδίων που κάνει ένας άνθρωπος για τη ζωή του»³³.

Η ανάγκη της αυθεντίας

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της αντίληψης των Bowles και Gintis για την «καλή κοινωνία» είναι ότι, αν και σε ολόκληρο το βιβλίο τους επικρίνουν την αυθαίρετη αυθεντία που ενδημεί στις καπιταλιστικές κοινωνίες, δεν επιθυμούν την κατάργηση της αυθεντίας καθαρής. Αντίθετα, πιστεύουν ότι είναι μια μόνιμη ανάγκη της ανθρώπινης κοινωνίας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι θεωρούν πως υπάρχει μια αναπόφευκτη διαμάχη ανάμεσα στο άτομο και την κοινότητα ή την κοινωνία. Σ' αυτό βέβαια είναι πολύ μη μαρξικοί. Όπως παρατηρήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Marx πιστεύει ότι υπάρχει μια βαθύτερη αρμονία ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία και μάλιστα ότι είναι σφάλμα να μιλάμε για την «κοινωνία» σαν να ήταν κάτι ξεχωριστό από τα μεμονωμένα άτομα που την αποτελούν.

Οι Bowles και Gintis, από την άλλη, υποστηρίζουν ότι το άτομο πρέπει να «υποταχτεί στις απαιτήσεις της κοινωνικής ζωής». Η κοινωνία πρέπει να αναπαράγεται ή να διατηρείται (ας επισημάνουμε ότι αναπαραγωγή δεν έχουμε μόνο στα καπιταλιστικά καθεστώτα) και αυτό μπορεί να γίνει μόνο αν επιβληθούν ορισμένοι «περιορισμοί» στην ελευθερία, τον αυθορμητισμό και την αυτονομία του ατόμου. Αυτή η καταπίεση του ατόμου αποτελεί προετοιμασία για τη ζωή του μέσα στην κοινότητα. Τα σχολεία, όπως και άλλοι κοινωνικοί θεσμοί, παίζουν σημαντικό ρόλο σ' αυτό. Μ' έναν μάλλον ντυρκεμιανό τρόπο, οι Bowles και Gintis υποστηρίζουν ότι: «η κοινωνία αναθέτει στο δάσκαλο το καθήκον να διεκπεραιώσει τη μετά-

33. ό.π., σ. 267.

βαση στη ζωή του ενηλίκου...»³⁴. Υπάρχει συνεπώς μία αναπόφευκτη διαμάχη (ή αντίφαση, όπως προτιμούν να λένε, μαρξιστικά τω τρόπω, οι Bowles και Gintis) ανάμεσα στους δασκάλους και τους μαθητές ή τους φοιτητές. Το να αρνείται κανείς την αναγκαιότητα αυτού του «κοινωνικού ελέγχου» και να απαιτεί την «απελευθέρωση από τα δεσμά της αυθεντίας», όπως κάνουν ορισμένοι ριζοσπάστες δάσκαλοι, σημαίνει ότι αρνείται «τις πραγματικότητες της καθημερινής ζωής».

Αν και όσον αφορά το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία οι Bowles και Gintis απομακρύνονται από την ορθόδοξη μαρξιστική αντίληψη, κατά τα άλλα ακολουθούν τον παραδοσιακό τρόπο σκέψης. Στο τελευταίο κεφάλαιο, παραδείγματος χάριν, ασχολούνται, για άλλη μια φορά, με τις «αντιφάσεις του καπιταλισμού» και διατείνονται ότι υπάρχει μια θεμελιώδης αντίφαση ανάμεσα –σύμφωνα με τη μαρξιστική ορολογία– στις παραγωγικές «δυνάμεις» και τις παραγωγικές «σχέσεις». Όπως λένε:

Η οργάνωση της καπιταλιστικής κοινωνίας στους τομείς της εξουσίας, των τάξεων και των θεσμών δεν επιτρέπει την πλήρη εκμετάλλευση των ευεργετημάτων των παραγωγικών δυνάμεων που δημιούργησε η διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Ο σύγχρονος καπιταλισμός χαρακτηρίζεται από μια σειρά προηγμένων τεχνολογικών δυνατοτήτων που αχρηστεύονται μέσα στα στενά όρια ενός καθυστερημένου και οπισθοδρομικού συστήματος κοινωνικών σχέσεων.³⁵

Το αποτέλεσμα είναι οι γνωστές κρίσεις –γνωστές στους μαρξιστές δηλαδή– του καπιταλιστικού συστήματος.

34. ό.π., σ. 273.

35. ό.π., σ. 275.

λουθηθεί να επιτελεί μια «οικονομική λειτουργία». Όπως λένε, «ένα εκπαιδευτικό σύστημα απελευθερωμένο από τη νομιμοποίηση των προνομίων θα μπορούσε να δισχετεύσει την ενέργειά του στο να κάνει την άπυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων ένα ευχάριστο και επιθυμητό συμπλήρωμα των σχεδίων που κάνει ένας άνθρωπος για τη ζωή του»³³.

Η ανάγκη της αυθεντίας

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της αντίληψης των Bowles και Gintis για την «καλή κοινωνία» είναι ότι, αν και σε ολόκληρο το βιβλίο τους επικρίνουν την αυθαίρετη αυθεντία που ενδημεί στις καπιταλιστικές κοινωνίες, δεν επιθυμούν την κατάργηση της αυθεντίας καθαρής. Αντίθετα, πιστεύουν ότι είναι μια μόνιμη ανάγκη της ανθρώπινης κοινωνίας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι θεωρούν πως υπάρχει μια αναπόφευκτη διαμάχη ανάμεσα στο άτομο και την κοινότητα ή την κοινωνία. Σ' αυτό βέβαια είναι πολύ μη μαρξικοί. Όπως παρατηρήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Marx πιστεύει ότι υπάρχει μια βαθύτερη αρμονία ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία και μάλιστα ότι είναι σφάλμα να μιλάμε για την «κοινωνία» σαν να ήταν κάτι ξεχωριστό από τα μεμονωμένα άτομα που την αποτελούν.

Οι Bowles και Gintis, από την άλλη, υποστηρίζουν ότι το άτομο πρέπει να «υποταχτεί στις απαιτήσεις της κοινωνικής ζωής». Η κοινωνία πρέπει να αναπαράγεται ή να διατηρείται (ας επισημάνουμε ότι αναπαραγωγή δεν έχουμε μόνο στα καπιταλιστικά καθεστώτα) και αυτό μπορεί να γίνει μόνο αν επιβληθούν ορισμένοι «περιορισμοί» στην ελευθερία, τον αυθορμητισμό και την αυτονομία του ατόμου. Αυτή η καταπίεση του ατόμου αποτελεί προετοιμασία για τη ζωή του μέσα στην κοινότητα. Τα σχολεία, όπως και άλλοι κοινωνικοί θεσμοί, παίζουν σημαντικό ρόλο σ' αυτό. Μ' έναν μάλλον ντυρκεμιανό τρόπο, οι Bowles και Gintis υποστηρίζουν ότι: «η κοινωνία αναθέτει στο δάσκαλο το καθήκον να διεκπεραιώσει τη μετά-

33. ό.π., σ. 267.

βαση στη ζωή του ενηλίκου...»³⁴. Υπάρχει συνεπώς μία αναπόφευκτη διαμάχη (ή αντίφαση, όπως προτιμούν να λένε, μαρξιστικά τω τρόπω, οι Bowles και Gintis) ανάμεσα στους δασκάλους και τους μαθητές ή τους φοιτητές. Το να αρνείται κανείς την αναγκαιότητα αυτού του «κοινωνικού ελέγχου» και να απαιτεί την «απελευθέρωση από τα δεσμά της αυθεντίας», όπως κάνουν ορισμένοι ριζοσπάστες δάσκαλοι, σημαίνει ότι αρνείται «τις πραγματικότητες της καθημερινής ζωής».

Αν και όσον αφορά το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία οι Bowles και Gintis απομακρύνονται από την ορθόδοξη μαρξιστική αντίληψη, κατά τα άλλα ακολουθούν τον παραδοσιακό τρόπο σκέψης. Στο τελευταίο κεφάλαιο, παραδείγματος χάριν, ασχολούνται, για άλλη μια φορά, με τις «αντιφάσεις του καπιταλισμού» και διατείνονται ότι υπάρχει μια θεμελιώδης αντίφαση ανάμεσα –σύμφωνα με τη μαρξιστική ορολογία– στις παραγωγικές «δυνάμεις» και τις παραγωγικές «σχέσεις». Όπως λένε:

Η οργάνωση της καπιταλιστικής κοινωνίας στους τομείς της εξουσίας, των τάξεων και των θεσμών δεν επιτρέπει την πλήρη εκμετάλλευση των ευεργετημάτων των παραγωγικών δυνάμεων που δημιούργησε η διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Ο σύγχρονος καπιταλισμός χαρακτηρίζεται από μια σειρά προηγμένων τεχνολογικών δυνατοτήτων που αχρηστεύονται μέσα στα στενά όρια ενός καθυστερημένου και οπισθοδρομικού συστήματος κοινωνικών σχέσεων.³⁵

Το αποτέλεσμα είναι οι γνωστές κρίσεις –γνωστές στους μαρξιστές δηλαδή– του καπιταλιστικού συστήματος.

34. ό.π., σ. 273.

35. ό.π., σ. 275.